

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПЕТРИЧКО ІВАН БОГДАНОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
к.і.н., доцент

_____ І.В. Богінська
« _____ » _____ 2021 р.

**КРИЗОВІ ЯВИЩА
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНТЕГРАЦІЙНОМУ ПРОЕКТІ**

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:
Паніна І.Г., старший викладач кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики, к.і.н.

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)
Голова ЕК:

(підпис)

Вінниця - 2021

АНОТАЦІЯ

Петричко І. Б. Кризові явища в європейському інтеграційному проєкті. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітня програма «Міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, 2021.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі досліджено вплив таких кризових явищ на європейський інтеграційний проєкт як неефективність проведення зовнішньої політики ЄС, фінансової та економічної криз ЄС, міграційної кризи, кризи спричиненої пандемією Covid-19 та кризою ідентичності. Встановлено, що принципова можливість кризових процесів у розвитку європейського інтеграційного проєкту в чималому ступені закладена в самій структурі євроінтеграційної політики. Критично важливу роль відіграють два виміри проблеми: поєднання процесів поглиблення інтеграції та розширення складу учасників; забезпечення співвідносності між національними економічними, політичними і культурними принципами розвитку ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, криза, кризові явища, інтеграція, Європейський проєкт.

57 с., 5 рис., 14 джерел.

Рис. 5, Бібліографія: 52 найм.

ABSTRACT

Petrychko I. B. Crises in the European integration project. Specialty 291 «International Relations, Public Communications and Regional Studies», educational program «International Relations». Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021.

The qualification (bachelor's) work examines the impact of such crisis phenomena on the European integration project as: inefficiency of EU foreign policy, financial and economic crises of the EU, migration crisis, the crisis caused by the Covid-19 pandemic and the identity crisis. It is established that in general, the fundamental possibility of crisis processes in the development of the European

integration project is largely embedded in the very structure of European integration policy. Two dimensions of the problem play a critical role here: the first is a combination of processes of deepening integration and expanding the number of participants; the second is to ensure the correlation between the national economic, political and cultural principles of the EU's development.

Key words: European Union, crisis, crisis phenomena, integration, European project.

57 pp., 5 figures, 14 sources.

Fig 5 , Bibliography: 52 sources.



ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	9
1.1. Суб'єктність ЄС як міжнародного утворення: історичний огляд.....	9
1.2. Суб'єктність ЄС: співвідношення «наднаціональності» та «міжурядовості» (інтерговерменталізму) в ЄС.....	13
1.3. Міжнародна суб'єктність ЄС і принцип «субсидіарності».....	16
РОЗДІЛ 2. КРИЗОВІСТЬ У РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЄКТУ.....	19
2.1. Розширення 2004-2013 рр. і наростання кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті.....	19
2.2. Міжнародна економічна криза 2008 р.: наслідки для ЄС.....	24
2.2.1. Вплив міжнародної економічної кризи на фінансову систему ЄС.....	28
2.2.2. Кейс Греції.....	31
РОЗДІЛ 3. ПРОЯВИ КРИЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЄКТУ 2015-2021 РОКІВ.....	35
3.1. Міграційна криза та її вплив на Європейський інтеграційний проєкт.....	35
3.2. BREXIT як прояв євроскептичних настроїв і кризи європейських цінностей.....	39
3.3. Пандемія COVID-19: відповідь ЄС і перспективи подолання кризи.....	45
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	53

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕК – Європейська Комісія

ЄС – Європейський Союз

ММО – Міжнародні міжурядові організації

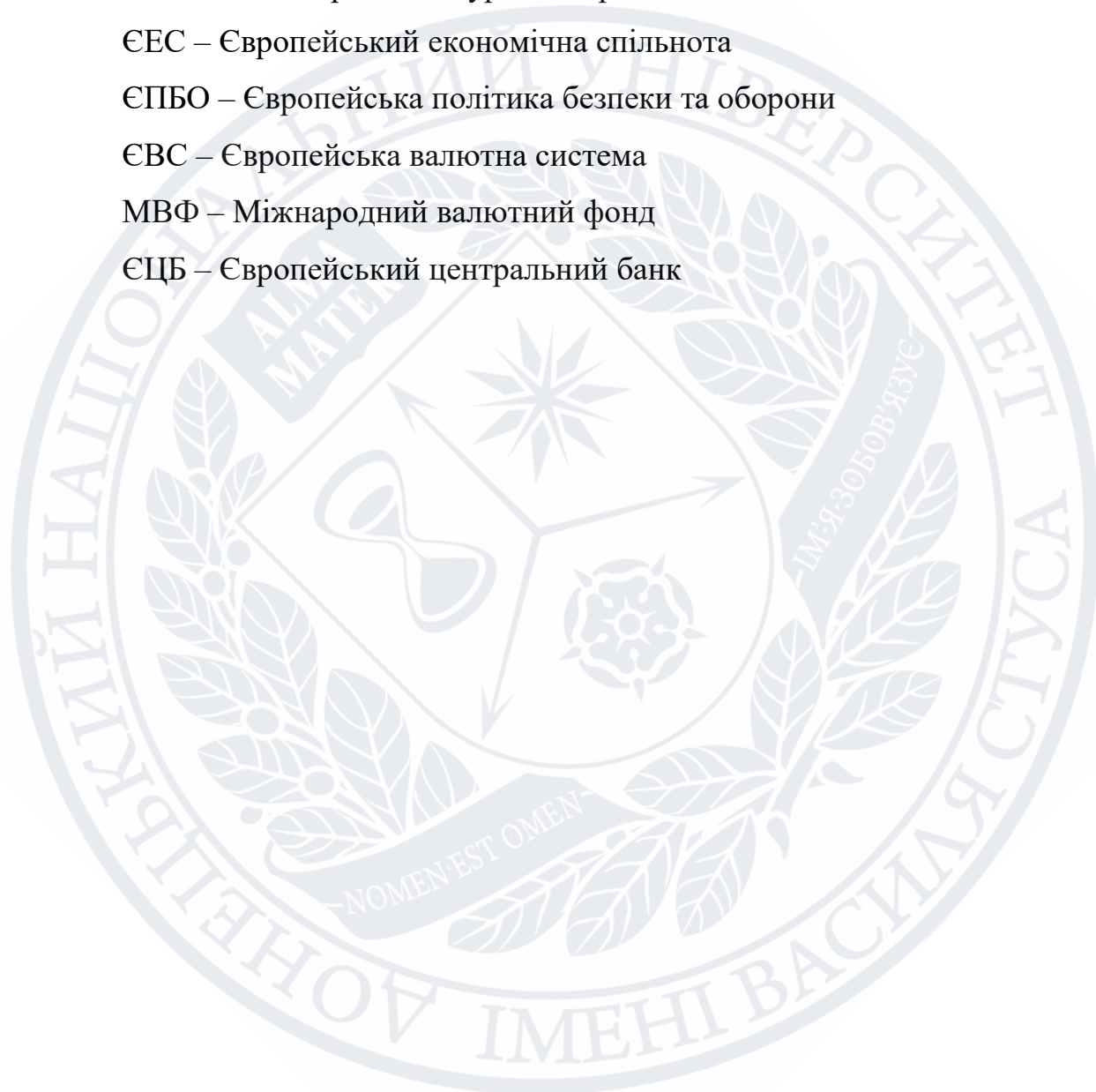
ЄЕС – Європейський економічна спільнота

ЄПБО – Європейська політика безпеки та оборони

ЄВС – Європейська валютна система

МВФ – Міжнародний валютний фонд

ЄЦБ – Європейський центральний банк



ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних міжнародних відносинах, які стрімко трансформуються під ґрунтом різних чинників, таких як : глобалізація, виклики та загрози пов'язані з COVID-19, зміною балансу сил, становленням нової світової системи – інтеграційна та політична єдність будь якого суб'єкту міжнародних відносин може давати «тріщину» в своїх основах. Зокрема, саме послідовність, узгодженість та злагодженість дій в внутрішній та зовнішній політиці Європейського інтеграційного об'єднання - визначає кількісну та якісну складову процесів і явищ, які можна було б називати – кризовими.

Кінець 1990-х та початок 2000-х років ознаменувалися періодом піднесення процесу європейської інтеграції, що суттєво просунулась як в глибину, так і вшир. Це давало істотні підстави вважати інтеграційний процес в ЄС зразком політики регіональної адаптивної інтеграції, а саму ж структуру ЄС перетворювало на провідний глобальний центр економічної і політичної потуги. Проте, сьогодні, дуже стрімко наростає хвиля заяв політиків найвищого рівня, які ставлять під сумнів майбутні перспективи ЄС; у самому Європарламенті майже третина місць належить представникам політичних партій, які скептично ставляться до розвитку європейської інтеграції; До того ж, серйозним «дзвінком» політичної кризи європейської інтеграції став вихід Великої Британії з ЄС. В свою чергу, на перших етапах подолання пандемії Covid-19 особливо було продемонстровано розробленість та дезорганізацію всередині ЄС.

Такий новий політичний «мейнстрім», який можна було б назвати «ренесансом та піднесенням націоналізму», спирається на істотне розчарування широких верств населення Євросоюзу в практичних результатах розвитку євроінтеграції сьогодні, що супроводжується помітним падінням рівня суспільної довіри до ключових інститутів ЄС – і це переконливо підтверджують регулярні соціологічні опитування «Євробарометра» та інших впливових

соціологічних служб світу. Така системна криза, пережита Європейським союзом, торкнулася практично всіх сфер інтеграції Європейського проекту. Глибокі міждержавні і внутрішньодержавні розбіжності особливо помітні на тлі міграційної кризи, що триває останніх декілька років. При відповіді на питання «що важливіше - солідарність чи безпека» думки всередині ЄС значно розходяться. В умовах кризи солідарності дилема «політики відкритих дверей» або суворе обмеження числа прийнятих біженців стає дедалі більше нерозв'язною. Небувалу популярність в Європі шаленими темпами сьогодні набирає євроскептицизм, прихильники якого, нещадно критикують потуги європейської інтеграції, псують імідж Європейського проекту, виступають стейкхолдерами та лобістами сил з поза меж Європейського Союзу, нарощуючи вплив в суспільствах європейських держав.

Метою кваліфікаційної (бакалаврської) роботи є виявлення кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті й розкриття впливу цих явищ на розвиток проєкту.

Визначення головної мети дослідження зумовило необхідність виконання низки завдань:

- охарактеризувати суб'єктність ЄС як міжнародного утворення;
- дослідити, яким чином розширення ЄС в 2004-2013 рр. вплинуло на Європейський інтеграційний проєкт;
- визначити причини появи кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті;
- проаналізувати економічний і політичний вимір кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті;
- проаналізувати предметні кейси кризових явищ для виявлення їхньої системності та залежності;
- виявити схожість та відмінність кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті;
- розглянути можливі варіанти розвитку європейської інтеграції, враховуючи вплив кризових явищ на неї;

- оцінити вплив пандемії COVID-19 на ЄС;
- охарактеризувати спроможність Європейського інтеграційного проєкту зберегти свою унікальність, протистоячи відповідним кризовим явищам.

Об'єктом дослідження є Європейський інтеграційний проєкт.

Предметом дослідження є вплив кризових явищ на Європейський інтеграційний проєкт.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Основні положення та розробки, отримані автором у ході виконання бакалаврської роботи можуть бути використані як у теоретичній площині наукової діяльності задля подальших досліджень зазначеної тематики, так і прийнятими до уваги в практичній площині, а саме в впровадженні політики інституціями Європейського Союзу. Висновки та рекомендації можуть бути використані в ході викладання європейських студій і навчальних дисциплін («Моделі зовнішньої політики», «Міжнародні відносини і світова політика», «Країнознавство»).

Апробація результатів дослідження була здійснена на III Міжнародній науковій конференції для студентів та молодих вчених «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія», що відбулась 23 квітня 2021 р., а також на стажуванні в міжнародних міжурядових організаціях ООН, ОБСЄ, ЄК організоване польсько-українською фундацією «Інститут Міжнародної Академічної та Наукової Співпраці» за сприяння представництв ООН, ОБСЄ та ЄК з 14 по 20 жовтня 2019 р.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена метою, завданнями, логікою розкриття теми та її специфікою. Основний принцип, покладений в основу розміщення матеріалу - проблемно-хронологічний. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (52 найменування). Загальний обсяг роботи становить 59 сторінок, з них основного тексту - 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Суб'єктність ЄС як міжнародного утворення: історичний огляд.

Наявність політичної суб'єктності Європейського Союзу як і раніше залишається предметом дослідницьких дискусій. Так, Galym S. Z. акцентує увагу на тому, щоб мати власну суб'єктність на міжнародній арені, ЄС повинен підпадати під запропоновані ним критерії суб'єктності, до яких входять: діюча мережа дипломатичних та консульських представництв, визнання іншими державами кордонів ЄС та ін.[30]. Naas С. Вважає, що якщо ЄС і має власну суб'єктність, то вона є недостатньою аби називати таке політичне утворення глобальним актором міжнародних відносин [32]. Гнатюк М. М. є прибічником того, що аби суб'єктність ЄС була повною та необмеженою, повинен бути використаний неофункціональний підхід, що має на меті перетворити таке інтеграційне об'єднання та своєрідну федерацію європейських держав [34].

Проблема суб'єктності Європейського Союзу має бути розглянута під кутом міжнародного права, права міжнародних організацій і крізь призму міжнародних систем. Для здійснення наукової розвідки в рамках бакалаврської роботи було використано діалектичний підхід, який враховує динаміку подій у міжнародних відносинах, що дозволяє швидко вивчати нові прояви кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті. Системний підхід було застосовано автором, адже він забезпечує вивчення досліджуваної тематики в єдності всіх його складових та виключає можливість ігнорування того чи іншого фактору при дослідженні різних кризових явищ.

В силу очевидних особливостей політичної організації, ЄС важко уподібнити традиційним учасникам міжнародної спільноти. Європейський Союз позбавлений багатьох звичних атрибутів державності і, будучи продуктом міждержавного співробітництва, формально потрапляє в категорію міжнародних міжурядових організацій (далі - ММО). Разом з тим структура і

особливий мандат наднаціональних інститутів ЄС дають йому можливість діяти автономно в значно ширшому спектрі поведінкових варіантів і тематичних сфер, ніж можуть собі дозволити звичайні міжнародні організації.

При розгляді міжнародної суб'єктності Євросоюзу в історичній ретроспективі, з урахуванням впливу зовнішньоекономічних зв'язків на міжнародну політику, можна стверджувати, що Європейські співтовариства спочатку за своєю природою виникли як суб'єкти міжнародних відносин, незважаючи на те що договори, покладені в їх основу, не містили положень щодо зовнішньої політики. Активізація діалогу держав-членів Європейського інтеграційного процесу, втілена в європейську політичну співпрацю, почалася ще в 1969 році. Хоча спільна активність держав-членів ЄЕС в наступні роки знизилася, вона послужила фундаментом для майбутніх ініціатив в політичній сфері. Європейський Союз, який став новою стадією розвитку Європейського інтеграційного процесу після розпаду біполярного порядку, поступово почав сприйматися в якості одного з провідних гравців на міжнародній арені. Цьому сприяло рішення держав-членів включити в орбіту інтеграції певні аспекти і зовнішньої політики, проте конкретних дій щодо забезпечення навіть неефективної діяльності ЄС на міжнародній арені не було.

Саме цей період 1900-х років характеризувався жвавими дискусіями щодо суб'єктності ЄС. Головним аргументом прихильників євроскептицизму була наступна теза: ЄС не може вважатися окремим суб'єктом міжнародних відносин, оскільки не має власних збройних сил, що є однією із базових ознак суб'єктності в міжнародних відносинах. Саме цей факт став відправною точкою в об'єднанні двох понять : суб'єктності та політики безпеки, але, вихід був знайдений. Оскільки, Амстердамський договір, спрямований на зміцнення позицій ЄС, закріпив перевагу НАТО в питаннях європейської безпеки [48]. В досягнутих між НАТО і ЄС до кінця березня 2003 г. домовленостях «Берлін Плюс», що надавали ЄС можливість використовувати сили і засоби НАТО при проведенні операцій в ЄПБО. Можна стверджувати , що ЄПБО заклав фундамент «нормативних амбіцій» ЄС в глобальному масштабі.

Лісабонський договір наділив Євросоюз правосуб'єктністю, статусом юридичної особи, було засновано Європейську службу зовнішніх зв'язків і пост Високого представника у закордонних справах і політиці безпеки, що помітно посилило позиції ЄС як самостійного міжнародного гравця [8]. На думку Н. Н. Гнатюк, навмисно чи ні, але Євросоюз став суб'єктом міжнародних відносин в результаті вступу договору в силу [4]. Проте, якщо де-юре суб'єктність і була набута, то де-факто її виявлялось явно недостатньо, як для повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Саме ці факти слугують доказом того, що суб'єктність такого політичного утворення як ЄС однозначно не можна прирівнювати до суб'єктності держави.

Правовий статус ЄС значно відрізняється і від традиційних міжнародних організацій. На відміну від них, він володіє делегованими йому державами-членами повноваженнями в сфері зовнішньої політики. Щодо одностайності прийняття Європейською Радою рішень, то, вона, діючи лише як агент держав-членів, не може вимагати такої процедури, коли три або чотири індивідуальних держави також уповноважують, щоб Рада здійснила таку дію, то рішення з цього питання не залежатиме від угоди інших держав-членів. Важко собі уявити, що Рада укладатиме угоди від «імені певних спеціально названих держав-членів, а не від імені Союзу, і таким чином, щоб інші держави також не відносили таку угоду до Союзу» [1]. Це документальне підтвердження по суті нівелює узгодження зовнішньополітичних рішень від імені ЄС, що дає мало підстав стверджувати про суб'єктність такого об'єднання як ЄС.

Міжнародні організації, будучи самостійними учасниками міжнародних відносин, можуть як самі нести міжнародно-правову відповідальність за правопорушення, так і мати право висувати свої претензії до окремих держав. У той же час у міжнародному праві немає єдності щодо правової природи деяких організацій і питання про їхню право суб'єктність залишається дискусійним. Наприклад, неоднозначно визначається правова природа та правосуб'єктність Європейського Союзу. Виникнення полеміки з даного питання можна пояснити як відсутністю якісних положень в установчих договорах про форму й

правосуб'єктність згаданого об'єднання, так і тим, що дане утворення не вписується в рамки традиційних уявлень про міжнародні організації.

Ще одна складова проблеми суб'єктності ЄС виявляється у проведенні ним неефективної зовнішньої політики, що в свою чергу заважало такому потужному політичному та економічному утворенню носити звання «great power». Із розмиттям державних кордонів, мінливим характером середовища міжнародних відносин та підривом суверенітету Вестфалю, що особливо виразилось, після розпаду Радянського Союзу та подальшого закінчення конфлікту між Сходом та Заходом, інші актори, крім національних держав - наприклад регіональні та наднаціональні організації, транснаціональні компанії, неурядові організації - можуть бути визначеними як суб'єкти міжнародних відносин. Незважаючи на те, що недержавні суб'єкти відіграють дедалі важливішу роль у формуванні міжнародного політичного середовища, поняття «great power» все ще значною мірою пов'язане зі сприйняттям традиційної національної держави, що має наступні ознаки: чітко визначений центр влади, який здатний здійснювати контроль над поведінкою інших держав - у політичній, економічній, соціальній, але також і в культурній сфері - якщо це необхідно і, особливо, загрозою чи використанням своєї воєнної міццю.

Оскільки ЄС не мав всіх цих ознак, він, як правило, не розглядався як «great power»: його внутрішній поділ щодо плану втручання США в Ірак та відсутність послідовної та ефективної політики під час загострення конфлікту на Балканах вважались і вважаються найкращими прикладами того, наскільки непослідовною та неузгодженою може бути зовнішня політика.

Підсумувати сказане вище можна дуже демонстративним випадком. Держсекретар США Генрі Кіссінджер колись поставив одне з найбільш легендарних питань щодо суб'єктності й сприйняття ЄС у міжнародних відносинах у 1960-х роках, коли він запитав один єдиний номер телефону, за яким він міг би зв'язатися із ЄС. Відповіді не було. Саме це і демонструє відсутність суб'єктності ЄС, як окремого актора міжнародних відносин, адже як можна налагодити комунікації із тим, в кого немає телефону.

1.2. Суб'єктність ЄС: співвідношення «наднаціональності» та «міжурядовості» (інтерговерменталізму) в ЄС.

Незважаючи, на позиціювання себе одним із найбільш важливих центрів сили, який здатний впливати на міжнародне середовище, ЄС в абсолютній більшості випадків не здатний узгоджено та послідовно проводити ефективну зовнішню політику як єдине ціле, як повноправний член міжнародної спільноти, як інтеграційне об'єднання. Проблема політики полягає ще й в тому, що 27 держав-членів не можуть погодити власні інтереси при прийнятті зовнішньополітичних рішень, окрім тих, які закріплені в Договорах про Європейський Союз, а таких випадків більшість. Не зважаючи на загальноприйнятий концепт наднаціональності, який являє собою делегування прав і обов'язків держав-членів інституціям ЄС, якщо у внутрішній політиці ЄС, вдається (хоч і не завжди) досягнути єдності, то у зовнішній політиці виникає дихотомія держава-наднаціональна інституція-національний інтерес.

Проблема суб'єктності ЄС має значний вплив й на суспільство. Адже, якщо в рамках «Європейського проекту» - деякі громадяни країн-членів ЄС і усвідомлюють себе – громадянами такого інтеграційного об'єднання як ЄС, то на зовнішньополітичному рівні, вони мають невизначеність з цього питання, адже не усвідомлюють чи взагалі має Європейський союз власну суб'єктність в міжнародних відносинах.

Аналізуючи суб'єктність ЄС як міжнародного утворення сьогодні, потрібно приділити увагу й ще одному аспекту проблеми, а саме співвідношенню наднаціональності та міжурядовості (інтерговерменталізму) в ЄС. Оскільки це питання потрібно розглядати саме з точки зору прийняття зовнішньополітичних рішень які безпосередньо стосуються суб'єктності ЄС. Преса часто зображує Європейський Союз як віддалений, незвичний орган, який приймає рішення та змушує їх дотримуватися країн-членів. Як наслідок, таке його сприйняття не здатне відобразити силу держав-членів у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень у ЄС. Це питання відводиться двом концепціям: «наднаціональності» та «міжурядовості». «Наднаціональність»

відноситься до обсягу повноважень, яке надається органу влади, який теоретично є вищим за державу (у випадку з Європейським Союзом – це Європейська Комісія). Міжурядовий концепт акцентує увагу на важливості держав-членів у процесі створення регуляторних норм в Європейському Союзі.

Щоб детальніше вивчити ці поняття, повернемося до історії. Трагічні події, які сталися під час Другої світової війни, змусили європейців задуматися про способи запобігання черговій війні. Результатом цього, стало підписання Паризького договору в 1951 р. Про створення Європейської спільноти з вугілля та сталі. Виглядало все досить символічно: вугілля та сталь є двома основними матеріалами, необхідними для створення важких озброєнь і, отже, ведення воєн, тому поділ цих активів теоретично блокував би будь-які внутрішньо європейські війни. Політичний мир та його соціальні вигоди мали бути досягнуті економічним партнерством. Сьогодні на фоні хімічних атак і ядерних випробувань, сталь та вугілля здаються застарілими у сфері війни, і для того, щоб залишатися конкурентоспроможними та сприяти зростанню, ЄС здобув владу прийняття рішень. Деякі закони приймаються на рівні ЄС, а потім накладаються державам-членам. Як зазначалося, така «наднаціональність» відрізняється від тієї, що була під час створення ЄСПС. У більшості випадків Спільнота вимагала одноголосності всіх країн-членів (міжурядовий метод прийняття рішень).

Відповідно, міжурядовий концепт стосується домовленостей, згідно з якими національні держави в ситуаціях та умовах, які вони можуть контролювати, співпрацюють між собою у питаннях, що становлять спільний інтерес. За таких обставин держави самі вирішують - співпрацювати одна з одною, чи ні, і в подальшому мають змогу налаштовувати рівень комунікації. В Раді Безпеки ООН зазвичай це забезпечується за допомогою право вето, коли держава при бажанні може блокувати пропозицію або резолюцію, представлену будь-якими іншими сторонами. Такі обставини передбачають відсутність втрати (або об'єднання) суверенітету. Держави співпрацюють, коли хочуть, і не співпрацюють, коли не хочуть.

Концепт наднаціональності відноситься до механізмів управління, коли держави вирішують делегувати певну відповідальність за прийняття рішень органу чи форуму, що приймає рішення, який стоїть вище самої держави, як це і відбувається в ЄС. Проте, проблема і полягає в тому, що держави-члени далеко не завжди поділяють спільне бачення або реакцію на ту чи іншу подію порядку денного в міжнародному середовищі. Тут держави втрачають право вето і зобов'язуються погоджуватися з рішеннями більшості держав. Таким чином, державам доведеться «грати в політику», яка може суперечити їхнім власним національним інтересам. Саме тому наднаціональність переносить міждержавні відносини не так на рівень співпраці, як скоріше на рівень інтеграції, що інколи ототожнює її із певною втратою національного суверенітету, проте підкреслює спільну інтеграційну ідентичність.

Приклад Єврокомісії дуже показовий в контексті цього питання. Зазвичай її вважають наднаціональною інституцією, яка іноді комунікує з лідерами держав-членів (наприклад, у деяких зовнішніх питаннях), в той же час Єврокомісія є рушієм європейської політики, беручи на себе керівництво над столицями держав-членів. Проте дихотомію наднаціональна інституція-національний інтерес подолати поки не вдається.

Безперечно, наявність мінімального рівня згуртованості уже є ознакою того, що політичне утворення є актором, а не просто діє як форум для узгодження інтересів держав-членів. Проте, міжнародний актор може діяти з різним рівнем згуртованості: від міжнародної організації, яка реалізує зовнішньополітичні преференції держав-членів, до унітарної політичної освіти.

На думку Дж. Джюпіла і Дж. Капоразо, чотири взаємопов'язані форми згуртованості (згуртованість цілей, тактична згуртованість, процедурна згуртованість, згуртованість результату) можуть бути ослаблені двома типами конфліктів: горизонтальними, які включають суперечки між установами на одному рівні, наприклад Європейською комісією та Європейським парламентом або між державами-членами, і вертикальними, до яких відносяться суперечки між державами-членами та установами ЄС [34]. Варто

звернути увагу на те, що сьогодні кількість таких суперечок постійно зростає: міграційна криза, політика «Відкритих дверей», криза пов'язана із Covid-19, лише декілька прикладів, що дезорганізують держав-членів ЄС між собою, що в свою чергу не дає змогу називати ЄС єдиним – цілим, консолідованим суб'єктом міжнародних відносин. Такий стан речей явно потребує кардинальних дій з боку реальної влади ЄС.

Описуючи сучасний стан подій невизначеності міжнародної суб'єктності Європейського союзу, можна стверджувати, що невирішеність питання детермінант діяльності такого міжнародного суб'єкта в контексті дихотомії структури і держави стає причиною відсутності однозначного пояснення міжнародної суб'єктності ЄС [30]. Як наслідок, політична діяльність об'єднання залишається сферою, яка знаходиться «поза міжнародними відносинами», оскільки буквальне дотримання сьогоднішніх державоцентричних принципів теорій міжнародних відносин підштовхує до зосередженості на взаємодію держав і призводить до ігнорування поведінки усієї політичної спільноти, яка від загального імені намагається брати участь у вирішенні важливих питань світової політики.

1.3. Міжнародна суб'єктність ЄС і принцип «субсидіарності».

Економіка ЄС є однією із найбільших економік у світі, і це унікальна політична організація, що спроможна поєднувати в собі як «наднаціональність» так і «міжурядовість». Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу є двома його наднаціональними органами. Після голосування результат більшості виграє, і всі країни-члени повинні виконувати прийняті рішення [25], [26]. З іншого боку, цей механізм обґрунтований деякими нормативними актами, що застосовують міжурядове управління тільки в деяких сферах, таких як оподаткування, приєднання нових держав, спільна зовнішня політика та політика безпеки. Для прийняття рішень у цих сферах потрібна одностайність, і жодне рішення не може бути нав'язаним державі проти її волі.

Умовний поділ між наднаціональними та міжурядовими повноваженнями був зроблений в 1992 році, коли було підписано Маастрихтський договір, який запровадив принцип «субсидіарності» [2]. Цей принцип стверджує, що ЄС може вживати дії лише тоді, коли для нього це найбільш актуально. Таким чином, кожного разу, обговорюючи новий регламент, ЄС повинен доводити, що це рішення було б більш ефективним, якщо воно було б прийняте на рівні ЄС, ніж на національному рівні (і тим самим ЄС відхиляє будь-яку заяву про те, що він приймає рішення, які вигідні лише, наприклад, для Іспанії, Франції чи Італії) [26].

Поняття «субсидіарності» в широкому сенсі має на увазі визначення меж, в яких публічна влада має право і навіть зобов'язана втручатися в соціальне та економічне життя. Цей принцип діє в двох напрямках:

- 1) Знизу вгору - згідно з ним індивіди і малі громади самі відповідальні за виконання певних функцій.
- 2) Зверху вниз – характеризується тим, що влада вищого порядку, така як держава і наднаціональні інститути, можуть втрутитися, щоб заохотити, стимулювати, відрегулювати або доповнити менші громадські одиниці - тобто надати їм сприяння.

Отже, принципом субсидіарності регулюються відносини влади в рамках політичного порядку. Він знаходить підвищену значимість в періоди інституційної трансформації об'єднання. У той же час у субсидіарності є і демократичний вимір, який відображає міркування, які стосуються ступеня близькості громадян до центрів прийняття рішень і до права на самоврядування [27]. Субсидіарність гарантує, що там, де у Євросоюзу немає виключної компетенції, рішення слід приймати на рівні, максимально наближеному до пересічних громадян.

Якщо загальні цілі можуть бути досягнуті державами ЄС самостійно, зусиллями їх центральних, регіональних або місцевих органів влади, то наднаціональним інститутам не слід втручатися. В результаті європейський владний рівень фактично домінує в сфері політики захисту навколишнього

середовища, де найважливіші питання вирішуються наднаціонально, а додаткові заходи регулювання приймаються на національному рівні. У сфері політики зайнятості, навпаки, ЄС встановлює лише мінімальні стандарти безпеки і захисту здоров'я, а інше залишає на розсуд урядів. Принцип субсидіарності тісно пов'язаний з функціонуванням в Євросоюзі принципу пропорційності, який передбачає в свою чергу, що дія з боку інституцій ЄС не повинна виходити за рамки необхідного для досягнення цілей основоположного Договору. У Лісабонському договорі 2007 року застосування принципу «субсидіарності» підпадає під дію ст. 5 Договору про Європейський Союз і ст. 2 Договору про функціонування Європейського союзу [6], [8]. На підставі ст. 5 по суті встановлено три попередніх умови для втручання інститутів ЄС:

- 1) питання не відноситься до виключної компетенції Євросоюзу;
- 2) цілі запропонованої дії не можуть бути в задовільному ступеня досягнуті самими державами-членами;
- 3) Євросоюз, в силу свого масштабу або можливостей, здатний успішніше імплементувати необхідну дію (має місце обґрунтоване очікування «доданої вартості» від наднаціонального втручання) [8].

Протокол до Лісабонського договору про застосування принципів субсидіарності та пропорційності вперше ввів інструменти по імплементації та моніторингу дотримання принципу субсидіарності в договірну («конституційну») основу ЄС. Це процедура раннього попередження для національних парламентів і право звертатися до Суду ЄС.

Таким чином, потреба в контролі над дотриманням субсидіарності обернено пропорційна ступеню політизації цілей і завдань Євросоюзу. Чим більше уряди держав-членів, Європейський парламент, Європейська рада і інші численні політичні актори залучені до обговорення і безпосередньої постановки завдань, тим менше потрібний ретельний аналіз відповідності прийнятого рішення вимогам субсидіарності.

РОЗДІЛ 2

КРИЗОВІСТЬ У РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЄКТУ

2.1. Розширення 2004-2013 рр. і наростання кризових явищ в Європейському інтеграційному проєкті

Не останню роль в наростанні кризовості Євросоюзу зіграв процес безпрецедентного розширення ЄС в 2004 році і наступні роки. Незважаючи на тривалий період інституційної підготовки до вступу в ЄС, прийняті члени за рівнем свого розвитку помітно поступалися абсолютній більшості країн ЄС-15 (за винятком, Греції та Португалії). Тривала співпраця в рамках такого інтеграційного проєкту як Європейський Союз здійснює значний розвиток, зокрема, в економічному та в політичному секторах.

Наростання гетерогенності в рамках соціально-економічного простору ЄС значно ускладнило умови вироблення спільних політичних рішень в різних сферах, оскільки будь-яке «усереднене» рішення може суттєво відхилятися від оптимальних рішень для окремих держав-членів. Такий стан речей, безперечно, створював передумови для наростання протиріч у процесах вироблення спільних рішень, які цілком могли перетворитись в істотні загальнополітичні розбіжності, що впливають з різного бачення перспектив і пріоритетів інтеграційного розвитку. Наявність різного за змістом історичного досвіду і специфічних культурних традицій може за таких умов породжувати істотні конфлікти з тих чи інших принципових питань між євроінтеграційним центром (комунікативні органи ЄС) і державами-членами, які стануть перешкодою на шляху розвитку євроінтеграції.

Навіть в самих євроінтеграційних інститутах наростання гетерогенності параметрів розвитку держав-членів поставило під сумнів ефективність процесів координації та вироблення узгоджених позицій, адже для цього необхідно якщо не ідентичне, то, хоча б, близьке розуміння питань, які знаходяться на порядку денному інтеграційного співтовариства. Постає питання: чи приведення до

спільного знаменника буде відбуватися кожного разу просто в силу того, що всі країни-члени сповідують певну загальну систему європейських цінностей?

Загалом, принципова можливість кризових процесів у розвитку євроінтеграції 2004-2013 роках значною мірою закладена в самій структурі євроінтеграційної політики, що втілювалася в життя ще з початку 1990-х років. Тут критично важливу роль відіграють два виміри проблеми: перша - поєднання процесів поглиблення інтеграції та розширення складу учасників; друга - забезпечення співвідносності між національними економічними, політичними і культурними принципами розвитку.

У першому з цих вимірів «поглиблення vs розширення» потрібно чітко усвідомлювати, що сам факт поєднання в часі процесів поглиблення та розширення несе надзвичайне посилення навантаження на всю систему інститутів євроінтеграційного об'єднання. Справа в тому, що за своїм змістом і структурою процеси поглиблення інтеграції та розширення їх територіального охоплення суттєво різняться. Вони об'єктивно вимагають різних концептуальних підходів, різної логіки дій. Зрозуміло, що будь-які істотні структурні та інституційні перетворення вимагають значної концентрації ресурсів і зусиль в сферах, пов'язаних з такими перетвореннями. Відповідно, здійснювати глибинні перебудови значно легше і перспективніше в більш обмеженому просторі. Поєднання в часі цих двох процесів призводить до зростання адаптаційних шоків, пов'язаних з нестачею здатності пристосуватися до нових принципів організації [11]. Територіальне ж розширення, а тим більше зростання гетерогенності учасників процесу за якісними параметрами, загрожує істотним збільшенням ризиків інституційного провалу в процесі реформ.

Прийняття до складу ЄС нових, менш розвинених держав-членів об'єктивно не може не ставити на порядок денний питання про певну уповільнену інтеграцію вглиб. Спроба навантажувати мало підготовлені в інституціональному плані нові країни до великого стрибка в розвитку інтеграції мала мало шансів на успіх. Єдиним виходом з цього протиріччя могло б бути кардинальне збільшення фінансових трансфертів між країнами-членами з

метою істотного нівелювання цих відмінностей в національних економічних умовах [42]. Проте, це вимагало б принципово інших підходів, які базуються на основі фактичного становлення європейської федерації держав.

Значною мірою це пов'язано з тим, що просування на вищу стадію розвитку процесів економічної інтеграції (утворення економічного і валютного союзу) не могло і не може відбуватися поза формуванням відповідного політичного союзу держав. Інтеграція економік і національних соціальних систем без міцного і автономно діючого (незалежно від національних держав) політичного центру, який розробляє і впроваджує в життя єдину європейську політику соціально-економічного розвитку – виглядало дещо утопічно. ЄС повинен знайти реалістичний шлях працювати з більш ніж 27 країнами-членами, інакше «три великі країни – а завтра, можливо, і чотири чи п'ять» – приберуть зі столу свої карти і вирішать грати самостійно [42]. На думку А. Рибаківа, це було б кінцем мрії батьків Європи. І такий кінець Європейського Союзу жодним чином не повинен розглядатися як віддалена перспектива [11]. Єдиним шляхом виходу з цієї ситуації, дослідник вважає, є дозволити меншим за розміром групам країн просуватися вперед з більш глибокою інтеграцією та ініційованими ними власними формами взаємодії, якщо вони того забажають [11].

Власне, керівники ЄС спочатку і вибрали саме цей шлях, запропонувавши прийняти Конституційний договір ЄС, який передбачав значне посилення принципу наднаціональності в діяльності союзу, включаючи введення європейських законів прямої дії. Провал цього плану під час референдумів в 2004 році у Франції (до речі, країні, яка завжди претендувала на роль головного генератора євроінтеграційних ідей) і Нідерландах виявив всю передчасність запропонованого нового політичного формату для Європи, його несумісність з національними почуттями широких верств населення. Це жодним чином не було випадковістю, особливо на тлі розуміння того, що це був не перший подібний випадок в історії ЄЕС і ЄС.

Заміна формату Конституційного договору на істотно більш вільну конструкцію Лісабонського договору не могла пройти безслідно й для ефективності механізмів ЄС, оскільки істотно зрушила баланс між важелями впливу від імперативності спільних норм до механізмів координації між самостійно діючими учасниками [8]. Ці механізми ставали все більш складними і трудомісткими і вимагали занадто багато часу в умовах істотного зростання кількості членів ЄС і об'єктивного ускладнення структур економік держав-членів в міру їх розвитку.

Інший аспект цього пункту, полягає в послабленні демократичних принципів в приєднаних країнах, адже, демократичні передовики серед посткомуністичних країн в 2004-2013 роках демократизувались без особливого впливу ЄС. ЄС був досить безсилим у державах з неліберальними урядами. У цих державах дотримання політичних умов ЄС, таких як демократія та права людини, загрожувало надзвичайно високим внутрішнім витратам на пристосування для правлячих еліт. Так, наприклад, політична обумовленість була неефективною в Словаччині за часів Володимира Мечіара та в Хорватії за часів Франьо Туджмана.

Іншим наслідком такої ситуації стала втрата довіри до роботи європейських інтеграційних установ серед більшості населення, оскільки вони ніколи не були такими демократичними та прозорими, як у національних державах, з їх історично випробуваними механізмами громадського контролю над роботою державних установ.

На рис.2.1. можна спостерігати зміни динаміки довіри громадян до головних інституцій ЄС, спад якої починається з 2008 р. й досягає свого «мінімуму» в 2014 р. Це пов'язано, зокрема, з початком економічної кризи й невдалим керуванням «влади» ЄС міграційною кризою.

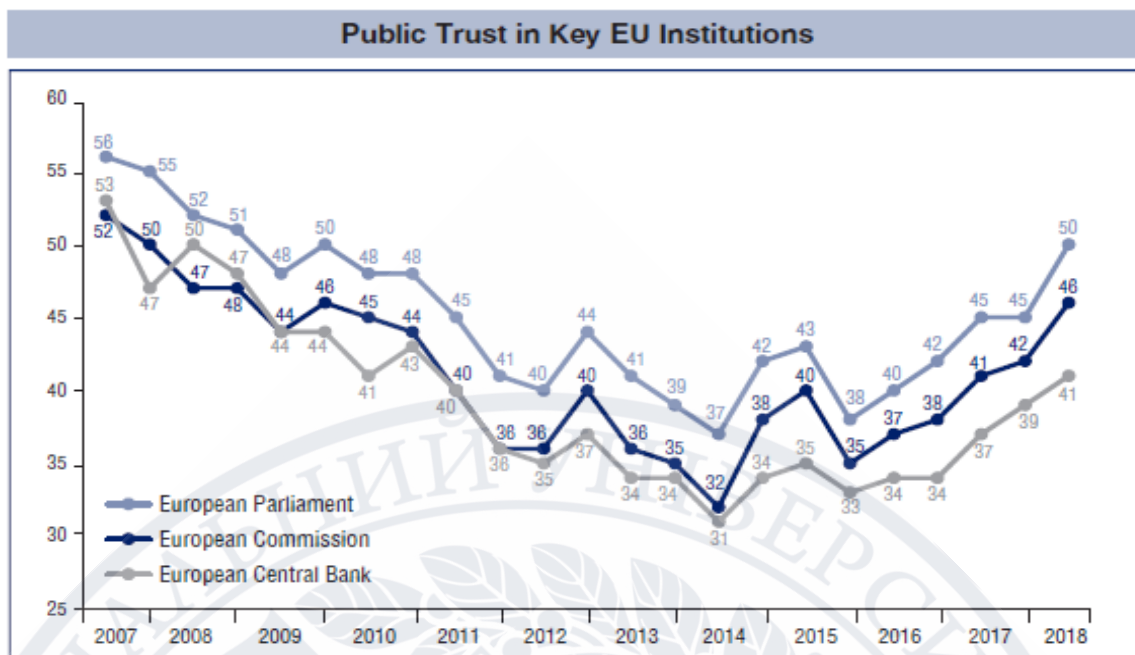


Рисунок 2.1 - Довіра громадян до головних інституцій ЄС ¹

Свідченням падіння довіри до головних інституцій ЄС стало падіння рівня демократії в Угорщині (з 2010 р.) та Румунії (у 2012 р.) [46]. Це можна пояснити специфічною поведінкою їх урядів, що, у свою чергу, стало вирішальним викликом для інституцій ЄС стримувати порушення ліберально-демократичних цінностей у приєднаних державах-членах.

В Угорщині правоцентристський «Альянс молодих демократів» («Фідес») набрав 52,7 відсотка голосів на парламентських виборах 2010 року, надавши йому більшість у парламенті [46]. Така «більшість» дозволила уряду прем'єр-міністра Віктора Орбана прийняти нову конституцію та численні статuti та поправки до конституції. Завдяки цим конституційним змінам уряд сконцентрував і закріпив свою владу способами, що суперечать принципам ліберальної демократії, не посягаючи, однак, на офіційне порушення законності. Наприклад, він послабив повноваження конституційного суду, захопив контроль над ключовими державними установами, пролобіювавши їх

¹ Взято з джерела: Reformatting the European integration process: opportunities and risks for the Ukraine-EU association. Kyiv: Zapovit Publishing House, 2019., P. 133.

люлістами партій та значно продовживши повноваження парламенту), змінив виборче законодавство.

В Румунії такі «порушення» демократії були менш помітними. У травні 2012 року нова лівоцентристська парламентська більшість призупинила правоцентристського президента. Він застосував надзвичайні постанови для усунення конституційних перевірок процедури імпічменту, включаючи ослаблення конституційного суду та скасування 50-відсоткового кворуму участі в референдумі, необхідному для підтвердження імпічменту [46]. Такий успіх ЄС в Румунії та його невдача в Угорщині добре ілюструють масштаби та межі можливості інституцій ЄС протидіяти демократичному відступу в державах-членах та сприянню інтеграційним процесам.

2.2 Міжнародна економічна криза 2008 р.: наслідки для ЄС.

Важливо приділити увагу й цьому питанню в контексті інтеграції Європейського проєкту, адже світова економічна та фінансова криза 2008–2009 років стала каталізатором основних проблем європейської інтеграції та породила низку системних ризиків, що дестабілізували інтеграційні процеси в ЄС. Світова фінансова криза 2008 р. призвела до значного спаду економічної діяльності та спричинила кризу, яка негативно позначилась на Європейському Союзі в цілому. І ЄС відчув цей удар сильніше, ніж інші регіони в першу чергу тому що, економіка Європейського союзу є взаємозалежною, відповідно, удар прийшовся по всій фінансовій і економічній системі ЄС.

По суті, політично найбільш значущим наслідком світової фінансової кризи стала криза «Єврозони» - поєднання державного боргу та банківської кризи в країнах Європейського валютного союзу, яка почала розгортатися наприкінці 2009 року. Це призвело до політично критичної ситуації в якій деякі країни Єврозони зазнали труднощів для обслуговування існуючого боргу та фінансування подальшого бюджетного дефіциту, тоді як інші країни Єврозони -

разом із Європейським центральним банком та Міжнародним валютним фондом - повинні були надавати кредити. Активізація різних пакетів фінансової допомоги була обумовлена домовленістю країн, що приймають, про введення низки заходів жорсткої економії, які в основному мали на меті скоротити державні витрати та отримати додатковий дохід.

У країнах, що прийняли заходи жорсткої економії (Велика Британія, Нідерланди, Іспанія) спричинили соціальні заворушення та підірвали функціонування демократичної політики, оскільки відповідальні за виборчу політику політики фактично втратили здатність вибирати серед альтернативних варіантів політики. У країнах, які фінансували такі програми (ФРН, Франція, Бельгія), очевидна більшість населення виступала проти фінансових трансфертів, що змушувало представників політики в цих країнах продовжувати наполягати на тому, щоб країни, що прийняли план допомоги, здійснювали жорсткі заходи економії.

Відповідно, основні проблеми розвитку ЄС, які почали проявлятися після глобальної кризи 2008-2009 років, стимулювали діяльність, спрямовану на виявлення причин та основних характеристик кризових процесів, а також різних напрямків можливого розвитку ЄС у довгостроковій перспективі. Це було зроблено на багатьох рівнях: громада - в керівних органах ЄС, насамперед, Європейській комісії; у державах-членах та за їх двосторонніми та багатосторонніми контрактами, де Франція та Німеччина традиційно особливо активно розробляють пропозиції; в різних форматах неурядових установ, включаючи академічні кола, які аналізували розвиток європейської інтеграції.

Як зазначає Weber С., світова економічна та фінансова криза 2008-2009 років стала «завершенням тріумфу європейської інтеграції та започаткувала регіональну кризу», яка швидко та переконливо доводила, що сама структура процесу європейської інтеграції є вкрай незбалансованою та асиметричною, що робить подальший рух не тільки проблематично, але й небезпечно [52]. Світова криза продемонструвала відносний характер вигод великих економічних спільнот і той факт, що вони можуть не тільки стимулювати соціально-

економічний розвиток, але й стати каталізатором соціально-економічних проблем. Зростання усвідомлення цього факту створило потужну «антихвилю» нового європейського націоналізму.

Криза мала значний негативний вплив на ставлення до інституцій Європейського Союзу та національних урядів у ньому. Можливо, як не дивно, криза не мала значного впливу на загальну підтримку інтеграції та євро, яка залишається високою.

Такий аспект, як втрата довіри до європейських та національних інституцій особливо зосереджена, як і слід було очікувати, серед тих, хто найбільше постраждав від кризи – Франція, ФРН, Італія та ін. Втрата довіри була майже повною у найбільш постраждалих країнах - боржниках Єврозони. Політики як на національному, так і на європейському рівні можуть розраховувати на досить глибоку підтримку європейської інтеграції та євро: європейці, здається, досить твердо віддані як широкому інтеграційному процесу, так і ЄВС. Однак вони мало впевнені у спроможності існуючих політичних лідерів керувати як національною, так і європейською економікою таким чином, щоб відповідати на занепокоєння європейських громадян. Це незадоволення особливо зосереджене у країнах, охоплених кризою, особливо країнах-боржниках Єврозони, а європейська інтеграція та ЄВС не можуть рухатися вперед без політичної підтримки з боку громадськості.

Хронологія цих кризових подій не тільки складна, але й багатовимірна. Вона включає банківську кризу, кризу суверенного боргу та макроекономічну кризу, які тісно взаємопов'язані. Наприклад, соціальні заворушення в ЄС стали досить частою рисою соціально-політичного ландшафту, а здатність урядів ефективно керувати було викликано як зростанням крайніх опозиційних партій, так і падінням довіри громадськості до національних політичних інституцій. ЄС також не уникнув уваги через новий фіскальний договір, який євроскептики одразу засудили як черговий крок до глибшої інтеграції та втрати національного суверенітету [35]. Спільна валюта зазнала сильної критики, і вперше після її створення питання про розпуск ЄВС обговорювалось у пресі, як

законний варіант. Євроскептицизм піднявся в політичній сфері, що проявилось, наприклад, утворенням першої в історії явно євроскептичної партії в Німеччині, де більшість форм євроскептицизму залишалися табу на десятиліття. Таким чином, наслідки кризи не обмежились економічною сферою, а мали набагато більші політичні та соціальні наслідки для урядів та управління як на національному рівні, так і на рівні інституцій ЄС. Разом з тим, країнам Єврозони вдалося підтримати зростання ВВП (рис.2.2.).

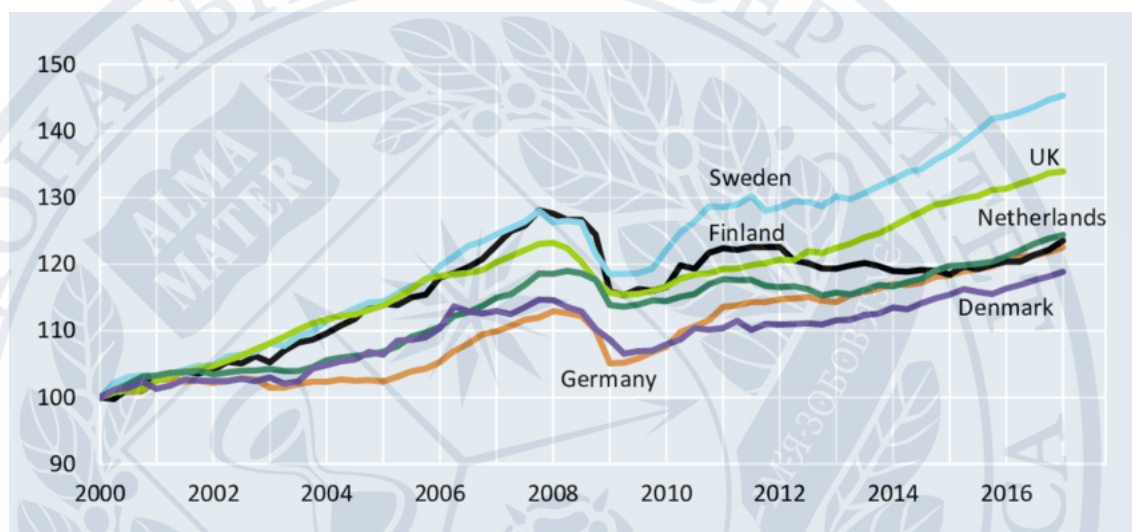


Рис. 2.2. — динаміка зростання ВВП деяких держав-членів ЄС після кризи 2008 р.²

Вони продемонстрували здатність в складній ситуації домовлятися і йти на подальше поглиблення відносин заради порятунку інтеграційного проекту, в т.ч. євро. Так відбувалося кожного разу, коли справа доходила до критичної точки (наприклад, зі станом справ в Греції). Відповідно, принаймні в короткостроковій перспективі економічна та фінансова криза створила структуру можливостей для європейської інтеграції, а не перешкоду. Всі ці кроки продемонстрували: існує розуміння, що розпад ЄС або зони євро загрожує значно більшими труднощами. По суті, хід подій зміцнив віру в валютний союз. Євро не стало валютою високоризикових інвестицій, його

² Взято з джерела: 35. Koopman G.-J. Impact of the current economic and financial crisis on potential output. European Communities. 2009.

економіка програє технологічну гонку США, а промислову - Китаю. Але саме консервативність і стабільність єдиної валюти, як хороше пенсійне забезпечення, продовжують служити однією з основ привабливості ЄС, в т.ч. і зовнішньополітичної.

2.2.1. Вплив міжнародної економічної кризи на фінансову систему ЄС.

Глобальна економічна рецесія 2008-2009 рр. та криза Єврозони, спричинені критичним збільшенням національних боргів, суттєво вплинули на європейські економіки, уповільнивши економічне зростання, збільшивши рівень безробіття та поставивши під загрозу стабільність європейської банківської системи. Рішучі заходи жорсткої економії, спрямовані на приборкання дефіциту бюджету та зменшення державного боргу, які були введені урядами деяких країн-членів ЄС, негативно позначились на економічній діяльності, хоча вони створили певні передумови для відновлення в довгостроковій перспективі. Низка країн-членів зафіксували низькі темпи зростання та високий рівень безробіття, особливо серед молоді.

Заходи щодо подолання наслідків світової економічної та фінансової кризи

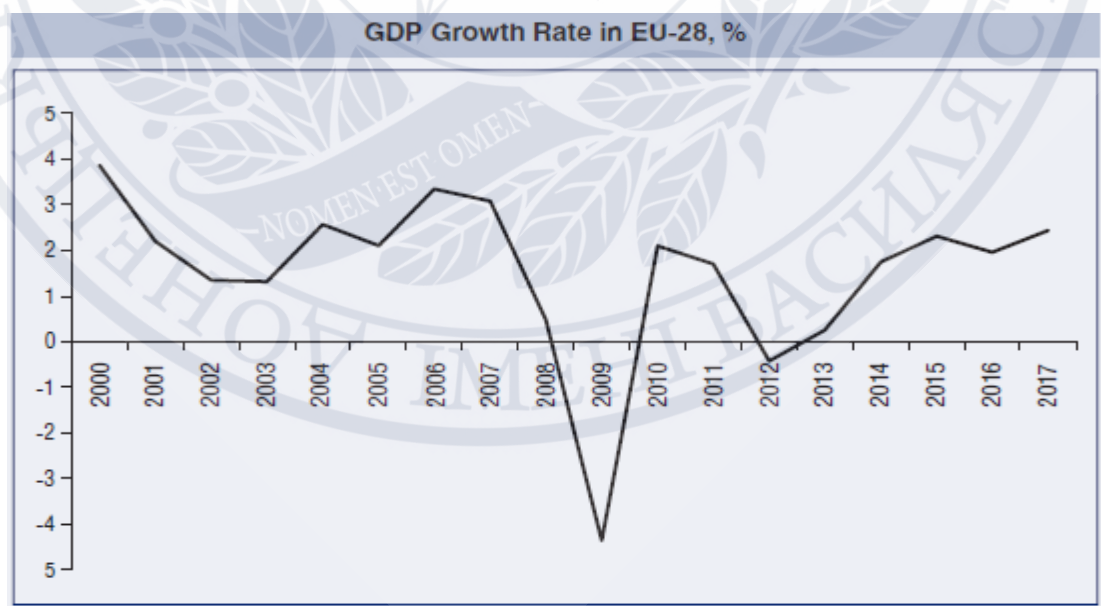


Рисунок 2.3. - Динаміка зростання ВВП ЄС в 2000-2017 роках, %³

³ Взято з джерела: Tosun J., Wetzel A., Zapryanova G. The EU in Crisis: Advancing the Debate. *Journal of European Integration*. 2014. Vol. 36, no. 3. P. 202.

2008-2009 рр. коштували ЄС загалом понад 4,5 трлн. Євро, або 37% від загального ВВП країн ЄС [35]. Проте, навіть з такими витратами, ЄС вдається повністю подолати негативні наслідки, а отже, дисбаланси, спричинені світовою кризою, перетворились на тривалі ускладнення в районах з найслабшими економіками, що призвело до критичного загострення боргових проблем на «периферії» Єврозони. Ці ускладнення перекривались загальною несприятливою тенденцією зменшення ролі ЄС у світовій економіці через швидше зростання деяких динамічних країн «третього світу», в результаті чого частка ЄС у світовому ВВП (ППС) у період з 1980 по 2017 рік знизилася з 30,1% до 16,5%, та у світовому експорті - з 41,5% до 33% [46]. Лише в 2017 році, вперше з 2007 року, ЄС досяг належних показників темпів економічного зростання (рисунок 2.2) завдяки загально покращеній ситуації у світовій економіці, підвищенню рівня довіри, зниженню фінансові витрати, стабілізація позабюджетних балансів та покращення стану ринку праці.

Проте, навіть у нинішній ситуації головна проблема залишається невирішеною: непропорційний зовнішній борг деяких держав-членів Єврозони, який викликаний примусовим розподілом великих обсягів державних коштів для подолання довгострокових структурно обумовлених дисбалансів.

Іншим актуальним питанням був надзвичайно високий рівень безробіття, особливо серед молоді. Хоча порівняно з 2008-2009 роками у цьому питанні спостерігається явно позитивна динаміка: загальний рівень безробіття в ЄС наближається до докризового рівня 2007-2008 рр. При цьому рівень безробіття серед молоді (15-24 роки) становить майже 17% [46].

Варто також згадати, що в Єврозону входили економіки, які суттєво відрізнялись як у структурному, так і в інституційному плані. І за цих обставин було неможливо дотримуватися головної умови монетаристського підходу - забезпечити чітке узгодження грошової маси та потенціалу економічного зростання. Як відзначають видатні експерти з макроекономіки, однакова процентна ставка для всіх членів Єврозони має «асиметричний вплив» у тих

країнах, темпи інфляції та зростання яких відхиляються від середніх показників [35]. Більше того, швидке введення єдиної валюти створило асиметрію монетарного та фіскального макроекономічного регулювання в державах-членах Єврозони через те, що національна держава перестала мати можливість використовувати комбінацію монетарних та фіскальних інструментів регулювання, оскільки функції грошово-кредитного регулювання були централізовані в Європейському центральному банку та в керованій ним європейській системі центральних банків. Внаслідок цього фактичний розпад класичної системи національного макроекономічного регулювання залишив у національній юрисдикції лише інструменти бюджетного фінансового регулювання.

Водночас держава-член Єврозони, яка позбавлена можливості самостійно визначати свою грошово-кредитну політику, не може ефективно регулювати власний зовнішній баланс економічних операцій, коригувати дефіцит поточного рахунку в платіжному балансі. Як результат, в ситуації одночасного порушення внутрішньої та зовнішньої економічної рівноваги (такі явища були характерними під час світової економічної та фінансової кризи 2008-2009 років) держава може не мати іншого вибору, окрім як надмірно застосовувати важелі фінансового регулювання бюджету, що є прямий шлях до збільшення дефіциту бюджету та державного управління та дестабілізації всієї системи державних фінансів.

Централізація функцій розвитку грошово-кредитної політики в Єврозоні призвела до формування певної політики «єдиного розміру» для всіх держав-членів - як сильних, так і слабких [35]. За цих обставин економіки, які були відносно слабшими за своїми структурними та інституційними аспектами (наприклад, Греція та деякі інші країни на півдні Європи), опинились у пастці, коли “засоби”, призначені для них органами валютного регулювання ЄС разом з МВФ лише погіршили їх існуюче соціально-економічне становище. Але проблема полягає не лише у складності макроекономічного збалансування структурно різних економік Єврозони. Поглиблення кризи в деяких країнах-

членах Єврозони призвело й до більш далекосяжних наслідків, висунувши на перший план дискусію щодо можливої кризи легітимності ЄС.

Слід зазначити, що, незважаючи на початкові сподівання, спільна економічна політика держав-членів виявилася проблемою, особливо в аспекті дефіциту бюджету та граничних боргів. Отже, фундаменту єдиної валюти не вистачало сили з самого початку. Загалом, початковий формат ЄВС був неповним та перекошеним: повна інтеграція грошово-кредитної політики (єдиної валюти та єдиної системи монетарного регулювання) в поєднанні із збереженою великою автономією банківських систем, фіскальної та бюджетної сфери спричинили серйозні структурні деформації в системі регулювання Єврозони. Вони підірвали стійкість Єврозони до зовнішніх шоків та зробили її особливо вразливою до подій світової економічної та фінансової кризи 2008-2009 років. Все це перешкодило виходу із світової кризи в Єврозоні, натомість - глобальна криза в регіоні ЄС трансформувалась у кризу Єврозони. Ця трансформація, як це зазвичай буває, відбулася через ті частини системи, які найбільш вразливі до дестабілізуючих факторів та ризиків. Особливо помітним серед країн, які опинились у цих умовах, був випадок Греції.

2.2.2. Кейс Греції

Економічна криза в Європейському Союзі розпочалась у 2008 р. на тлі глобальних кризових процесів. У 2009 році європейські лідери затвердили план подолання економічної кризи та стимулювання європейської економіки, який передбачав надання бюджетної допомоги та фіскальних пільг на суму понад 200 мільярдів євро. Майже вперше в історії свого утворення Європейський Союз зосередився на розробці та реалізації спільних антикризових заходів, координуючи дії держав-членів.

Запропонований у 2009 р. Пакет антикризових заходів не допоміг позбутися існуючих проблем, і вже на початку 2010 р. Греція не змогла утримати дефіцит державного бюджету на обов'язковому рівні 3% [42]. Швидко

зростання зовнішнього боргу та дефіциту бюджету змусило Грецію звернутися за допомогою до Європейського фонду фінансової стабільності.

Приклад Греції послужив каталізатором кризи євро. Вже при вступі до Єврозони в 2001 році країна була настільки заборгована, що розмір боргу фактично перевищував розмір усієї економіки країни. Однак, коли у 2008 році новообраний уряд Джоргоса Папандреу переглянув очікуваний дефіцит бюджету на наступний рік з 3,7 до 12,7%, а борг ще більше збільшився, побоювання щодо кредитоспроможності Греції почали зростати [42]. Скептично ставлячись до боргової ситуації в Греції, учасники фінансового ринку вимагали вищої дохідності облігацій країни, що підвищило вартість боргового тягача країни.

Поступово стало зрозуміло, що грецький уряд не зможе самотійно впоратися з цією ситуацією. Більше того, інші члени Єврозони почали побоюватися ефектів доміно для інших країн з високим боргом та коливань валют у разі виходу Греції з ЄВС. Врешті-решт «уряди Єврозони були готові ігнорувати «застереження про відсутність фінансової допомоги» [42] та інші обмеження Маастрихтського договору, щоб будь-якою ціною зберегти євро.

У травні 2010 року Європейська рада погодила план порятунку Греції, в якому брали участь ЄС - в особі Європейської Комісії - ЄЦБ та МВФ. Багато спостерігачів розцінили це рішення як «не стільки початок кінця суверенної боргової кризи Єврозони, скільки кінець початку» [42]. За ним послідувала серія фінансових заходів у відповідь на побоювання фінансових ринків щодо державних фінансів інших членів Єврозони, а саме Кіпру, Ірландії, Португалії та Іспанії. В свою чергу, в 2012 році Маріо Драгі, президент ЄЦБ, заявив, що «ЄЦБ готовий зробити все, що потрібно для збереження євро» [42].

Всупереч початковим заявам уряду Греції про те, що за допомогою отриманих запозичень економіка країни зможе протягом двох років повернутися на траєкторію зростання, антикризові заходи обернулися безпрецедентною для післявоєнної Європи рецесією. Лише в 2014 р. Греція вперше за сім років показала незначний приріст ВВП (0.6% за оцінками

Євростату) [42]. Зіставлення поточних макроекономічних показників з докризовими свідчить про те, що держборг Греції, на боротьбу з яким були спрямовані заходи економії, зріс з 2008 по 2013 рр. більш ніж в півтора рази (з 112,9 до 175.1% до ВВП) [42].

Усе це сталося, незважаючи на те що в 2012 р. кредитори погодилися на «керований дефолт» Греції - списання 53.5% заборгованості перед приватним сектором [42]. Скорочення держвидатків в Греції супроводжувалося падінням платоспроможного попиту населення, в результаті чого економіка потрапила в спіраль боргового стиснення. Кожен новий виток бюджетних заходів економії вів до падіння ВВП, який за час кризи зменшився приблизно на чверть, зниження надходжень до бюджету і, як наслідок, необхідності приймати нові заходи економії. Головним соціальним наслідком став вибухове зростання безробіття - з 7.7 до 27.3% серед економічно активного населення і з 22.1 до 58.3% - серед молоді [42]. Крім того, в результаті переходу з драхми на євро в Греції підвищилася вартість робочої сили, але не її продуктивність, що зробило нерентабельним виробництво і змусило країну орієнтуватися на імпорт і зростання державних витрат (з подальшим запозиченням ззовні).

Безсумнівно, серед країн ЄС Греція найбільшою мірою постраждала від світової економічної кризи. Саме тут рецесія стала глибокою і тривалою, а антикризові заходи спричинили за собою корінний перегляд тієї соціально-економічної моделі, яка діяла там протягом трьох попередніх десятиліть. Проводилася під тиском наднаціональних європейських органів влади неоліберальна політика супроводжувалася серйозними соціальними потрясіннями і в 2012 р. призвела до фактичного краху колишньої партійно-політичної системи. Криза в Греції, поштовхом до якого стали зростання дефіциту бюджету і державної заборгованості, був викликаний комплексом застарілих проблем. Деякі з них - не вигідна експортна спеціалізація, обумовлена структурною слабкістю економіки, домінування держави в господарському житті і зарегульованістю ринку - були характерні для всіх напівпериферійних країн Південної Європи.

Аналізуючи невтішні підсумки грецького досвіду, багато експертів говорять про повний провал неоліберальних методів боротьби з кризою, а сама країна постає в ролі жертви нав'язаної Брюсселем і Берліном економічної політики. Більш того, зволікання європейської влади у виділенні стабілізаційних позик призвело до поширення боргової кризи на інші європейські країни (крім Греції за фінансовою допомогою до ЄС звернулися Ірландія, Португалія, Іспанія і Кіпр), а в 2012 р - до другої за чотири роки рецесії в Євросоюзі. Дійсно, якщо в якості критерію ефективності антикризових заходів в Греції орієнтуватися на швидкість відновлення ВВП, то підходи до вирішення проблем цієї країни довели свою неспроможність (деякі дослідники дають ще більш різкі оцінки, називаючи їх «фінансовою шизофренією») [42]. Якщо за критерій взяти швидкість проведення структурних реформ і досягнуті успіхи на шляху «європеїзації» грецької моделі, то висновки будуть зовсім інші. Навіть грецькі економісти визнають, що антикризові заходи сприяли серйозній трансформації національної соціально-економічної моделі, яка без постійного тиску ззовні навряд чи була б можлива.

Таким чином, подолання кризовості Європейського інтеграційного проєкту, в першу чергу, буде залежати від темпів відбудови політичної, економічної та соціальної моделей, в основі яких лежатимуть європейські цінності, такі як - свобода, солідарність, цінності, що формують спільну ідентичність, безпека та міжнародний вплив, - все щоб зробити цей проєкт конкурентоспроможним сьогодні у світовій конкуренції цивілізаційних моделей та політичних і економічних систем.

РОЗДІЛ 3

ПРОЯВИ КРИЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЄКТУ 2015-2021 РОКІВ

3.1. Міграційна криза та її вплив на Європейський інтеграційний проєкт

В останні роки Європа стала місцем для біженців, які намагаються уникнути війни, політичних потрясінь та бідності на Близькому Сході, в Африці та Азії. Протягом 2015-2016 років майже мільйон мігрантів та біженців пройшов через Егейські острови та материкову частину Греції до Центральної та Північної Європи. За період з 2014-2019 рр. понад 3,5 мільйона людей подали прохання про притулок у двадцяти семи країнах-членах ЄС [20]. Поки міграційні потоки зменшились, кількість незаконних переходів на територію ЄС, переважно морськими шляхами, у 2020 році перевищила 200 000 [20].

На папері ці цифри здаються керованими для континенту в 500 мільйонів жителів, проте приплив непроханих людей із далеких країн та чужих культур породив новий соціальний, політичний та економічний тиск на континенті, який ще не встиг повністю відновитись від фінансових потрясінь Великої рецесії. Міграційна криза дестабілізувала політичну економію країн ЄС, особливо тих, що знаходяться поблизу або на його зовнішніх кордонах. Регіони та громади таких держав, як Греція та Італія, були пригнічені асиметричним тягарем міграційної кризи. Відповідно, чіткий розрив склався між державами на півдні та сході Європи та центральною та північною Європою. Цей розрив підриває консенсус щодо солідарності - ключового стовпа європейської інтеграції. Підйом націоналістичних партій по всій Європі є наслідком наростаючого незадоволення статусу-кво. Серед них: «Slovenská národná strana», «FPÖ», «Vlaams Belang», «SPD», «DPP», «EKRE», «True Finns», «National Rally», «Alternative for Germany», «The Lega Nord», «Vox» та інші.

Політика та географія сприяли цим подіям. Особи, що приймають рішення в ЄС, виявились неготовими до спільної боротьби з хаотичною міграцією. Політичний параліч був застосований політикою відкритих дверей канцлера Німеччини Ангели Меркель, що досі залишається основним фактором, який приваблює мігрантів та біженців. Така політика спиралася на географію Егейського архіпелагу та материка Греції, перетворюючи їх на буфери для транзитних шляхів на північ. Під час піку міграційної кризи, у 2015 році, сотні тисяч мігрантів та біженців, що прибули на грецькі острови, були перевезені на човні на материк, на північ Греції та за її межі. Сусідні держави шукали захисту від раптових та масових потоків мігрантів тимчасово перекриваючи в'їзд або взагалі закриваючи свої кордони. Обмежувальна національна міграційна політика, прийнята поспіхом, часто суперечила таким аспектам законодавства ЄС, як загальній візовій системі та вільному пересуванню в Шенгенській зоні, яка складається з двадцяти шести європейських держав, які офіційно скасували всі паспорти та інші типи контроль на їхніх взаємних кордонах ще у 1995 р.

Неодноразові спроби Європейської Комісії встановити квоти для шукачів притулку та більш справедливий розподіл міграційного тягаря між державами-членами зазнавали невдачі. Проте, рішення було знайдене, і у квітні 2016 року було опубліковано заяву ЄС та Туреччини, в якій обіцяно виділити Туреччині мільярди євро як компенсацію за припинення виїзду мігрантів та біженців, які перетинали Грецію [45]. Реалізація угоди між ЄС та Туреччиною зменшила міграційні потоки, але все ще несе значні обмеження та затримки у її імплементації.

Австрія та Угорщина вирішили закрити свої кордони для мігрантів. Інші країни вжили подібних заходів для посилення прикордонного контролю. Тим часом, поки канцлер Меркель заплатила вдома політичну ціну за свою політику відкритих дверей, яку приписують їй у вигляді відставки, у Греції станом на сьогодні залишається понад 110 000 біженців [17]. Дублінський регламент, який вимагає, щоб мігранти реєструвались у першому пункті в'їзду до ЄС,

фактично гарантує повернення більшої кількості до Греції - та інших прифронтових держав - із Північної Європи, як це видно на рис.3.1.



Рисунок 3.1 - Основні шляхи міграції до країн ЄС⁴

Інший погляд на цю проблему, полягає в тому, що більшість європейців вважають, що міграційна криза вирішувалась неправильно. Важливо зазначити, що багато європейців вважають, що приплив біженців збільшить рівень загрози тероризму в їх країнах. У відповідь особи, які приймають рішення в ЄС, адаптують свої стратегічні цілі: у майбутньому вищий пріоритет буде надаватись зупинці нелегальним міграційним потокам у їх місцях виникнення, перш ніж вони досягнуть кордонів Європи. Ці цілі було викладено у двох важливих політичних заявах, опублікованих на початку березня 2019 року. У першій, президент Франції Еммануель Макрон пропонує ідеї для «європейського відродження», що передбачає єдину політику щодо надання

⁴ Взято з джерела: Cocco E. Where is the European Frontier? The Balkan Migration Crisis and its Impact on Relations between the EU and the Western Balkans. *European View*. 2017. Vol. 16, no. 2. P. 299

притулку та жорсткіший контроль на зовнішніх кордонах [20] Друга важлива політична заява, опублікована Європейською Комісією в березні 2020 року, під назвою «Європейська програма міграції». Паралельно з президентом Макроном, ЄК вважає вкрай необхідним застосовувати комплексний підхід до обмеження міграційних потоків та посилення захисту зовнішніх кордонів [15].

Політичні пріоритети, оголошені президентом Макроном та Європейською комісією, ще не були затверджені Європейською радою двадцяти восьми глав держав. Заяви Президента Макрона та Комісії далеко не відображають переважаючі суспільні настрої усіх європейських держав і маскують напружені суперечки з двох ключових питань: прикордонної безпеки та політики надання притулку.

Контроль кордонів визначає суверенітет сучасної національної держави. Коли ЄС створив Шенгенську зону, зону безвізозового пересування, метою було скасувати весь контроль на внутрішніх кордонах, щоб, таким чином зміцнити внутрішній спільний ринок. Потреба в посиленні інфраструктури безпеки на зовнішніх кордонах ЄС є проблемою, що розділяє Європейський інтеграційний проєкт зсередини, через соціальне, політичне та ресурсне навантаження, які така інфраструктура покладе на найбільш вразливих держав-членів. Пов'язані фактори - це розмір та ефективність Європейського агентства прикордонної та берегової охорони (FRONTEX), яке координує внески прикордонників з країн-членів ЄС [29]. Недавнє повідомлення Комісії ЄС про збільшення розміру FRONTEX до 10 000 до 2025 року розглядається як вкрай нереальне, адже поки не існує ні політичного консенсусу з цього питання, ні ресурсів, що повинні бути виділені на таку задачу [29].

Інший аспект питання полягає в спільній політики надання притулку; ЄС бореться з цим ще з початку міграційної кризи. За відсутності спільної політики кожна держава надає притулок на основі власних законів та тлумачень Статуту ООН. За словами комісара ЄС з питань міграції, нинішня система надзвичайно нерівномірна [36]. Щоб виправити це, нещодавно Уповноважений подав сім пропозицій, що вимагають узгодження всіх складових загальноєвропейської

системи надання притулку, таких як: посилене повернення осіб, не кваліфікованих для отримання притулку; забезпечення виконання рішень про повернення; усунення першопричин міграції; та посилення виконання угоди між ЄС та Туреччиною. Прагнучи досягти консенсусу щодо припинення нелегальної міграції біля, так кажучи, джерела її утворення, на півночі Африки, ЄК створила Цільовий фонд для Африки, з запланованими внесками понад майже три мільярди євро з бюджету ЄС.

Це все є визнанням того, що статус-кво є нестійким і потребує реформування. Запровадження політичних реформ, запропонованих ЄК, вимагає політичного консенсусу двадцяти восьми глав держав. Такий консенсус не може бути сформований, якщо міграційне навантаження нерівномірно покладається на прикордонні держави. Міграційна криза посилила вже існуючі доцентрові сили, розв'язані серйозними макроекономічними та ресурсними дисбалансами в ЄС. Останні події в ряді держав-членів ЄС щодо ренаціоналізації політики, що стосується контролю на кордонах, та інші заходи щодо захисту або проектування національного суверенітету дають вагомі ознаки того, що міграційний виклик представляє більшу небезпеку для європейської інтеграції, навіть, ніж боргова криза.

3.2. BREXIT як прояв євроскептичних настроїв і кризи європейських цінностей

До початку ХХІ ст. політична еліта Лондона почала усвідомлювати, що неучасть Великобританії в валютній та економічній політиці Союзу, об'єктивно обмежує можливості заявленого ним лідерства в Євросоюзі і вплив на формування його фінансової політики. Особлива лінія всередині Союзу не дозволяла Великобританії органічно вписатися в європейські інтеграційні процеси, підживляючи претензії на лідерство.

Безперечно, можна стверджувати, що для Євросоюзу вихід Великобританії, перш за все, означає послаблення позицій. ЄС, як найпотужніше політичне об'єднання у світі, втратило важливого гравця за столом переговорів, так необхідного для прийняття світових рішень. Голос Британії був важливий з огляду розв'язання таких проблем, як, наприклад, міграційна криза і російська агресія.

Результати референдуму в Британії, котрий відбувся в червні 2016 року та в результаті якого більшість населення проголосувала за вихід з ЄС, сколихнули не лише самих британців, а й отримали світовий резонанс. Брекзйт не лише поставив політиків у дещо глухий кут, адже вперше було ініційовано процедуру виходу з ЄС, що неминуче ставило цілий ряд питань економічного, політичного та юридичного характеру. Окрім того, непокоїв сам факт Брекзіту, тобто факт того, що існує держава, котра добровільно відмовилася від членства в ЄС при тому що всім відомо, що умови членства є досить жорсткими та більшість країн Європи, котрі поки не мають членства, докладають чимало зусиль, щоб дані умови виконати. Саме після подій червня 2016 року все більшої популярності набирала думка, що, можливо, Європейський Союз не є тим «локальним європейським раєм на землі» [44], а кількість євро скептиків навколо цього невпинно зростає.

Справді, якщо проаналізувати усі інтеграційні процеси, то, рівень їх успішності наряду залежить від рівня підтримки, котру вони отримують від населення. Саме політична воля керівництва у поєднанні з широкою підтримкою інтеграційного курсу громадянами країни, можуть дати необхідний довготривалий результат. Звичайно, історія знає численні випадки насильницького об'єднання чи приєднання територій, але тоді ми говоримо про функціонування імперії з сильним та багатим центром, та безправними залежними територіями. У випадку ж Європейського Союзу мова йде по-перше, про добровільне об'єднання держав при збереженні їх суверенітету та національно-культурної ідентичності. По-друге, ЄС декларує за мету створити більш комфортні, сприятливі та вигідні умови існування та функціонування для

усіх держав-членів ЄС. Тобто членство в ЄС має виключно слугувати фасилітатором розвитку та економічного, соціального та культурного процвітання держави.

З моменту його створення можемо говорити про те, що Європейський Союз був тією структурою, котра досить позитивно сприймалася більшістю населення Європи та мала досить позитивний імідж у світі. Кількість євроентузіастів завжди значно перевищувала кількість євроскептиків (окрім, хіба що, самої Великої Британії, адже відомо, що набуття членства Сполученим Королівством та перебування країни в ЄС далеко не однозначно сприймалося і британськими елітами і населенням). Діапазон політик, котрі країни хотіли об'єднати та розвивати як загальноєвропейські постійно зростав.

Варто також зауважити, що існують різні варіанти роботи та співпраці в рамках ЄС («Європа змінних геометрій», «Європа різних швидкостей») [49]. Можемо говорити про повну інтеграцію країни до ЄС (варіант, коли країна є членом ЄС та входить до складу валютного союзу), є варіант, коли країна має членство в ЄС, але зберегла свою власну валюту та провадить дещо більш незалежну економічну політику, або ж країна не є членом ЄС, при цьому є членом єдиного ринку і Шенгенської зони (наприклад, Норвегія).

Чи буде Брекзінт сприйнятий іншими країнами як сигнал того, що інтеграція приречена? Чи призупинить це процес розширення ЄС? Чи не будуть інші країни-члени проводити референдум та залишати ЄС? Безперечно, добровільний вихід такої великої та впливової країни як Великобританія з Європейського Союзу не може не впливати на інтеграційні настрої європейської громади в цілому. При чому цей вплив не може бути позитивним.

Коли Велика Британія вийшла з ЄС, 27 країн-членів, що залишилися, безсумнівно, тепер мають меншу вагу на світовій арені і в дипломатичному, і в економічному і в військовому плані. Втрати будуть особливо відчутні у сфері військових операцій за межами ЄС, хоча прогнозування спільних сил все ще може бути можливим залежно від майбутніх домовленостей.

Брекзінт, безумовно, став своєрідним символом роз'єднаності в контексті, коли Союз та його держави потребують єдності та згуртованості в для того, щоб відповісти на виклик багатьох криз, про які вже йшлося. Як наслідок, це вселило страх перед можливою «дезінтеграцією» Європейського інтеграційного проєкту та посилило єврофобський дискурс деяких національних політичних сил.

Варто зазначити, що якщо відмінності в національних моделях соціально-економічного розвитку становлять невід'ємну частину національної системи цінностей та життєвих принципів, це стає передумовою можливого уповільнення і навіть зупинки Європейського інтеграційного процесу, а в майбутньому - зародження та поширення тенденцій дезінтеграції. У цьому контексті при аналізі причин Брекзінту повинен бути присутнім більш збалансований підхід: ми не повинні ігнорувати його об'єктивні передумови і утримуватися від трактування його як результату якихось політичних ігор [44].

Брекзінт може стати лише першою подією у довгій черзі інших складних подій, які відбуватимуться всередині ЄС через більш-менш суттєві заперечення держав-членів проти радикального курсу подальшого поглиблення європейської інтеграції. Отже, у цій ситуації прийшло розуміння того, що пошук чітких та ефективних відповідей на нові виклики вимагає пошуку нових концептуальних (і головне, ефективних) підходів до подальшої діяльності ЄС, оскільки старі механізми та методи не працювали належним чином і перестали вирішувати конфлікти, які постійно поширюються і стають дедалі критичнішими.

Проблеми національної та економічної незалежності, побоювання втратити контроль над власним розвитком, поширення націоналістичних тенденцій у Європі та всередині країни, відсутність довіри до наднаціональних адміністративних органів та установ, міграційна криза, яка стала результатом нерегулярного потоку незаконних мігрантів – все це є основними причинами Брекзінту. Наслідки Брекзінту в контексті європейської інтеграції ще не є видимими остаточно, проте можна стверджувати, що Брекзінт:

- стимулював подальше поширення євроскептицизму в межах ЄС;
- посилив невизначеність у розвитку ЄС, що підриває її міць на міжнародній арені;
- посилив бар'єри у двосторонній торгівлі, інвестиціях (значний вихід глобальних інвесторів з Великої Британії) та руху робочої сили до неї та 27 країн-членів ЄС.

Євроскептицизм набуває популярності у ряді держав-членів Європейського Союзу, що може безпосередньо впливати на майбутнє європейської регіональної інтеграції. Брекзит - лише приклад. У цьому сенсі, крім кризи ЄС, європейськими інституціями, особливо Європейською Комісією, було здійснено рух щодо переосмислення пріоритетів інтеграційного процесу та переформулювання Європейського проекту. Коротше кажучи, переформулювання європейської інтеграції можна проаналізувати із зовнішньої точки зору закріплення її позицій у міжнародній системі та переосмислення її політичних пріоритетів.

Зрештою, вихід Великої Британії безпосередньо впливає на динаміку європейської інтеграції не лише з точки зору матеріальних можливостей через необхідність інституційної та бюджетної перебудови, а перш за все її ідеологічних стовпів, через перегляд принципів та пріоритетів, що лежать в основі регіонального проекту. Раніше великі дослідження ЄС та офіційні документи європейських установ набагато більше зосереджувались на альтернативах подальшої інтеграції, не враховуючи можливості дезінтеграції [44].

З точки зору безпосередніх наслідків Брекзиту для проекту ЄС, побоювання дезінтеграційного ефекту доміно не підтвердилося. З моменту наслідків Брекзиту радикальні євроскептичні вимоги щодо нових виходів з ЄС були охоплені навіть серед найбільш антиєвропейських партій. Керівництвом ЄС було прийнято новий напрямок, спрямований на реформування ЄС зсередини, замість того.

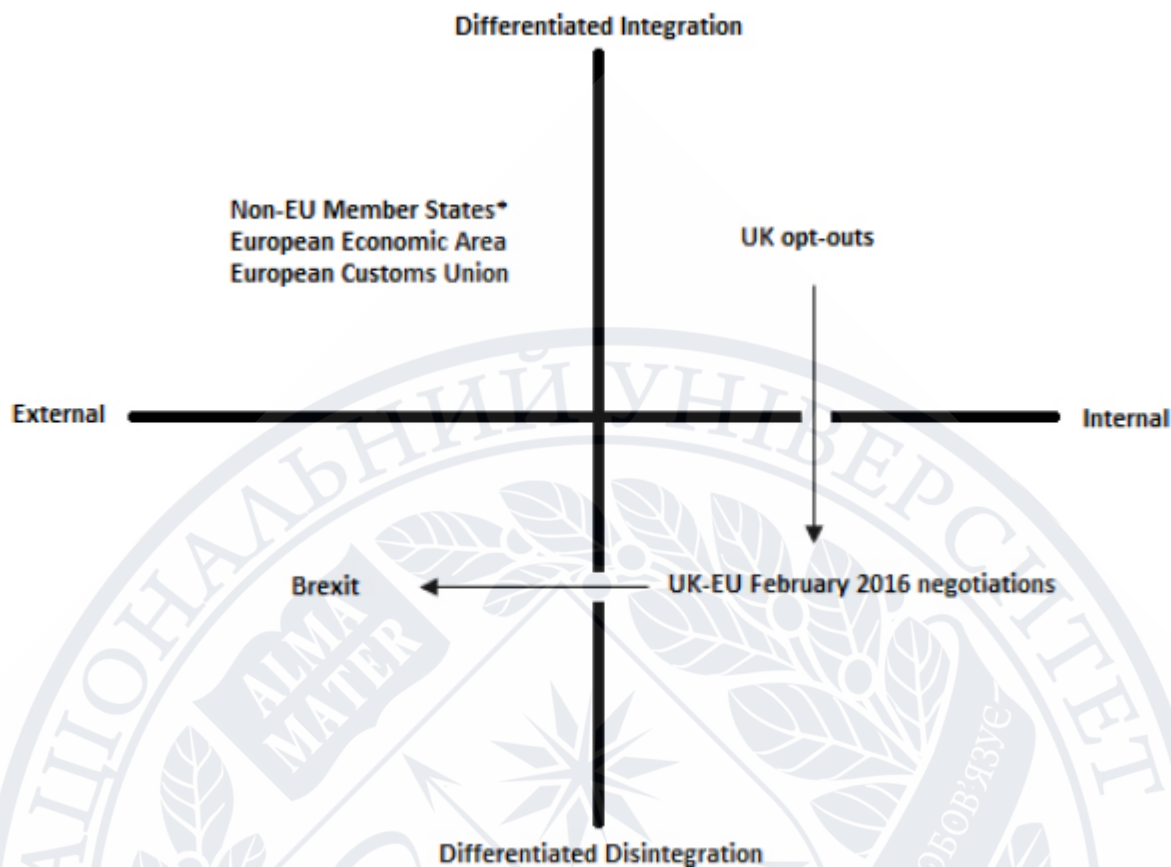


Рисунок 3.2 - Відносини між Великою Британією та ЄС після загальних виборів 2015 р.⁵

Рис. 3.2. демонструє відносини Великої Британії та ЄС. Так само опитування Євробарометра показали збільшення підтримки європейської інтеграції з 2016 р.: у період з 2018 по 2019 рр. 68% громадян ЄС визнали членство своєї країни в ЄС вигідним, досягши найвищого рівня цього показника з 1983 р. [44].

Більше того, протягом усього переговорного процесу щодо виходу ВБ ЄС-27 поведився як відносно згуртований та єдиний блок, незважаючи на існуючі внутрішні розбіжності. Незважаючи на інтеграційні зусилля інституцій ЄС із вищезазначеними діями, спрямованими на зміцнення європейської єдності, не існує більш глибокого розуміння дезінтегруючих сил для Європейського інтеграційного проєкту, які все ще зберігаються в державах-членах. Більше

⁵ Взято з джерела: Szucko A. Brexit and the Differentiated European (Dis)Integration. Contexto Internacional. 2020. Vol. 42, no. 3. P. 634.

того, для зміцнення зовнішнього іміджу єдності ЄС деякі внутрішні виклики інтеграційному процесу недооцінюються, а ставлення, яке може відповідати динаміці розпаду, нехтується.

Певною мірою результат британського референдуму викликав шок прагматизму в європейських дослідженнях, а також у Європейській комісії, яка одразу й почала розглядати можливості дезінтеграції. Справді, європейська інтеграція ніколи не була однорідною чи однаковою. Відмови, перехідні періоди для країн, що приєднуються, або угоди з країнами, що не є членами ЄС, завжди були формою диференційованої інтеграції, яка й дозволяла досягти комунітарного прогресу як з точки зору поглиблення, так і розширення політики ЄС [44]. Зараз ЄС також повинен розглянути перспективу диференційованих шляхів дезінтеграції, що можуть призвести до результату, тотожного з Брекзітом.

Хоча ЄС продемонстрував високу ступінь стійкості відразу після голосування за Брекзіт, залишаються питання щодо середньо- та довгострокового майбутнього Європейського проекту та його слабких сторін. А відцентрові сили, починаючи від внутрішнього розколу та відсутності солідарності, закінчуючи зростанням «нелібералізму» та популізму, продовжують створювати екзистенційний виклик для Європейського союзу в цілому.

3.3. Пандемія COVID-19: відповідь ЄС і перспективи подолання кризи

Пандемія Covid-19 стала значним випробуванням для Європейського Союзу, як і для усього світу. З огляду на це, прояв кризовості спричинений пандемією можна розглядати у двох площинах, з точки зору цінного досвіду для ЄС, що має на меті прискорення європейської інтеграції та стане певним «перезапуском» для Європейського проєкту, та з точки зору відведення влади

від Брюсселя до національних столиць та видимого прояву дезінтеграційних процесів.

З одного боку, реакція ЄС на Covid-19 відповіла на нові вимоги та вивела ЄС на нову стадію. Така реакція ЄС покращила його імідж та зміцнила довіру громадськості - незважаючи на тривожну ситуацію в галузі охорони здоров'я та економіки та спротив обмежувальним заходам у ряді країн. Європейська комісія (ЄК) відреагувала на початковий дефіцит засобів індивідуального захисту та масок, попросивши країни-члени відмовитись від заборони експорту на єдиному ринку, і вони негайно виконали їх [31].

Потім ЄК розпочала абсолютно нову діяльність, спільну європейську закупівлю засобів індивідуального захисту, поклавши кінець китайській та російській «масковій дипломатії», і, що ще більш важливо, вона запровадила закупівлю в ЄС вакцин. Роль ЄС у постачанні вакцин, навіть якщо вона недостатньо зрозуміла, покращила імідж ЄС у більшості країн-членів. ЄК також запропонувала інноваційну схему зменшення ризику безробіття в надзвичайних ситуаціях (SURE) [27]. Це передбачає позики за ставками, дещо нижчими, ніж інші, доступні національним органам влади.

Пізніше, ЄК запровадила «Союз охорони здоров'я» з новим агентством (Європейським органом реагування на надзвичайні ситуації у галузі охорони здоров'я), відповідальним за накопичення запасів медичного обладнання, а також з існуючим Європейським центром з профілактики та контролю захворювань, який отримує більше ресурсів [16]. Ці зміни виводять ЄС за рамки попередньої обмеженої участі у сфері охорони здоров'я, що головним чином є національною відповідальністю.

Європейський фонд відновлення, який отримав назву «ЄС наступного покоління», порушив табу на єврооблігації, це майже подвоїло запропонований ЄС бюджет на наступні сім років [16]. Ці кошти будуть частково спрямовані на амбіційні нові екологічні та цифрові проекти, що відповідають поточним та майбутнім потребам. Час покаже, чи це була одноразова реакція на кризу, чи початок нового процесу.

Безумовно, існують юридичні та політичні суперечки щодо наведених ініціатив. Угорщина та Польща жорстоко виступали проти встановлення законності. Але компромісні рішення були досягнуті за допомогою типового процесу переговорів, коли виникла пакетна угода, в якій держави-члени вважають, що їхні інтереси збережені.

Врешті решт, криза Covid-19 відродила франко-німецьку співпрацю, яка раніше розглядалася як «локомотив» європейської інтеграції ще з часів президенства Франції Валерія Жискара д'Естена та німецького канцлера Гельмута Шмідта. Комісія висунула детальні пропозиції щодо фонду та бюджету оздоровлення лише після того, як Париж та Берлін домовились про наміри, широкий підхід та суми.

Підсумовуючи позитивний вплив кризи пандемії коронавірусу, громадська думка по всій Європі підтверджувала позитивні настрої набуття ЄС нових повноважень для вирішення проблем, пов'язаних із охороною здоров'я, і була більш критичною щодо реакції на національному рівні держав. В опитуванні Європейського парламенту, опублікованому на початку грудня 2020 року, дві третини респондентів погодились з тим, що ЄС повинен мати більше компетенції для вирішення таких криз, як епідемія коронавірусу, тоді як 77% вважають, що ЄС повинен мати більші фінансові можливості [16].

Інший варіант - варіант дезінтеграції, дає більш критичне розуміння реакції ЄС на Covid-19. На початку пандемії держави-члени ЄС реагували на неї безладно, кожна держава визначала власну стратегію, не думаючи про загальноєвропейський стан речей. Більшість країн, мало або взагалі не координуючись, обирали власні стратегії подолання Covid-19. Країни та регіони прийняли власні правила стримування та блокування, власне закриття кордонів, власне послаблення обмежень протягом року, власні обмеження другої хвилі та третьої хвилі, з мало ефективною координацією. Цей другий, більш песимістичний наратив стверджує, що Covid-19 похитнув три стовпи ЄС, а саме: Шенген (закриття кордонів), правила державної допомоги, які мали забезпечити чесну конкуренцію, та Пакт стабільності та зростання, який

залишається основним набором макроекономічних правила для членів Єврозони.

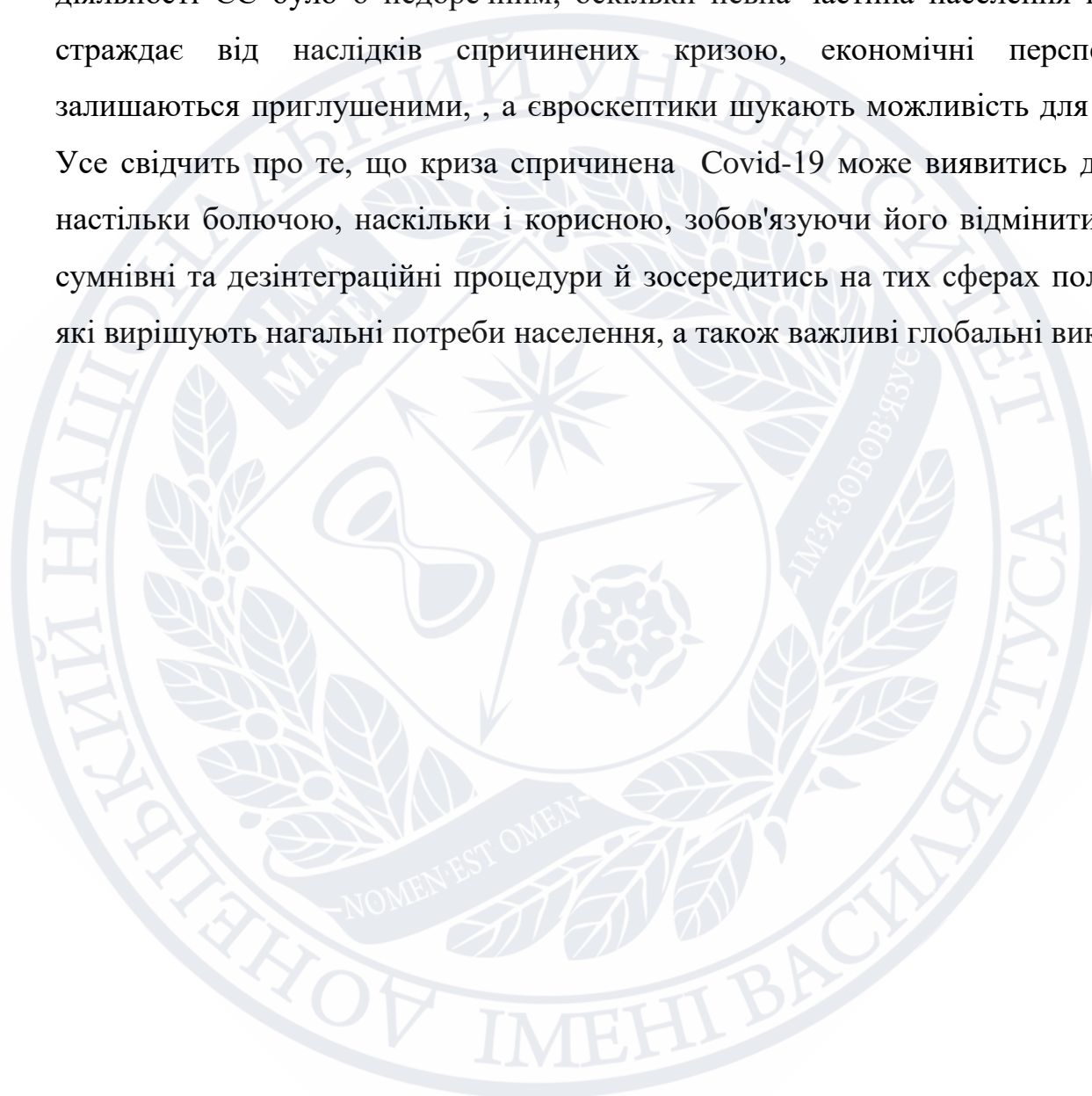
Для відновлення рівних умов для всіх-держав членів необхідний потужний фонд відновлення, але дезінтеграцію продукує недоліки у фінансовій основі реагування ЄС на Covid-19. Фонд оздоровлення значно менший у порівнянні з франко-німецькою домовленістю. Наразі грантовий елемент становить трохи більше 300 мільярдів євро із загальної цифри 750 мільярдів євро, включаючи позики [27]. У будь-якому випадку, залучення й позикового елемента обмежене, враховуючи історично низькі процентні ставки. Загальна цифра у 1,8 трлн євро для Фонду оздоровлення та 7-річного бюджету була досягнута лише за рахунок скорочення інших інноваційних, орієнтованих на майбутнє витрат (таких як наука, дослідження, освіта, транспорт та допомога у розвитку) [27].

Неприйняття Польщею та Угорщиною принципів верховенства права для фонду оздоровлення та бюджету, а також можливий компроміс, спрямований на підтримку Союзу, затьмарює імідж ЄС. З огляду на це, євроскептичний популізм, у кращому випадку, спав під час епідемії. Такі демократичні зрушення кількох держав-членів, безумовно, ставлять під сумнів легітимність ЄС та знижують його довіру до нормативної сили.

Загалом, незважаючи на триваючу кризу в галузі охорони здоров'я та економічну ситуацію, позитивний результат реакції ЄС на Covid-19 є переконливішим. Спочатку здавалося, що епідемія маргіналізує ЄС через переважно національну відповідальність за охорону здоров'я. Сьогодні багато урядів бачать роль ЄС настільки необхідною, оскільки вони борються із власними проблемами управління між регіональними та центральними органами влади, стикаються з безробіттям, збільшенням нерівності доходів та зростанням державного боргу. До того ж, ЄС завершив 2020 рік, прихильний певній фіскальній солідарності, яка була б немислима до епідемії. Це також призводить до вищого рівня довіри громадськості, хоча розбіжності у ставленні до ЄС зберігаються. Під час бюджетних обговорень ЄС нарешті зіткнувся з

проблемою демократичного відступу, хоча і з компромісною формулою щодо принципу верховенства права, яка повинна довести свою ефективність.

Окреслені підходи підтверджують, що інтеграція та дезінтеграція можуть відбуватися одночасно. Важко передбачити, який з них переважатиме навіть в середньостроковій перспективі. Будь-яке задоволення наявними результатами діяльності ЄС було б недоречним, оскільки певна частина населення все ще страждає від наслідків спричинених кризою, економічні перспективи залишаються приглушеними, а євроскептики шукають можливість для атаки. Усе свідчить про те, що криза спричинена Covid-19 може виявитись для ЄС настільки болючою, наскільки і корисною, зобов'язуючи його відмінити певні сумнівні та дезінтеграційні процедури й зосередитись на тих сферах політики, які вирішують нагальні потреби населення, а також важливі глобальні виклики.



ВИСНОВКИ

Таким чином, сьогодні держави–члени ЄС формують політичний союз на засадах центральних інституцій ЄС для просування власних національних інтересів на світовій арені. Використання спільного потенціалу для держав–членів ЄС і погоджена зовнішня політика, безперечно, матимуть більш вигідний характер, ніж безперспективна максимізація національних цілей. ЄС виступає на міжнародній арені як нейтральний агент, а завданням, з яким він не справляється, є представлення спільної позиції держав–членів. Такий агент діє під наглядом держав–членів, при цьому можливе незалежне рішення наднаціонального органу, однак й воно потребує подальшого затвердження державами–членами.

Кризові явища в Європейському інтеграційному проєкті – це не щось нове. За весь час свого існування Європейський Союз постійно переходив від кризи до кризи. Можна стверджувати, що саме ці кризи послужили рушійною силою для його прогресування. Поняття «кризи» або «кризового явища» не обов'язково є негативним, оскільки воно також може ініціювати оновлення і певний прорив.

В ЄС назріло багато кризових явищ і сьогодні він далекий від ідеалу політичного об'єднання, його критика заснована на нездійснених (і часто завищених) очікуваннях – як від об'єднання, так і від взаємодії з ним. До ЄС, однак, повною мірою стосується висловлювання Дага Хаммершельда про ООН, яка «була створена не для того, щоб привести нас до раю, а для того, щоб врятувати нас від пекла» [11]. Ні проаналізовані кризи, ні критика не означають того, що ЄС розвалиться і припинить своє існування. Брюсселю потрібно зосередитись на консолідації досягнутого, що потребує точкової гармонізації в окремих сферах: посилення макроекономічної координації, співпраця в області імміграції, активізація взаємодії спецслужб, узгоджений план дій подолання кризи Covid-19.

У той же час описані складності серйозно послаблюють здатність Євросоюзу вирішувати міжнародні проблеми. Основні його інструменти - економічна привабливість і ціннісне лідерство – сьогодні, якщо не повністю, то частково дискредитовані. Перший - низьким ростом ВВП, програшем в конкурентоспроможності, проблемами єдиної валюти. Другий - зростаючої схильністю до вибіркості трактування норм та кризи лідерства та управління.

Розглянуті в роботі прояви кризи: міграційна, фінансова, брекзїт, криза Covid-19 – оголили наявні проблеми. Вони зробили дефекти механізмів ЄС настільки очевидними, що вони спричинили різке збільшення використання спеціальних механізмів, «ручне» управління, нерегулярні міні-саміти, посилення міждержавного характеру політики ЄС та посилений вплив певних держав.

Встановлено, що позиція ЄС на світовій арені походить від його економічної сили в поєднанні з демократичними та людськими цінностями. Це підживлює прагнення людей не тільки тікати, але й мігрувати до Європейського Союзу. Головним викликом, з яким стикається ЄС, є нагадування державам-членам про основоположні принципи європейської інтеграції, а саме субсидіарність, глобальну відповідальність, солідарність, дотримання прав людини, вільний ринок та демократію.

Систематизовано, що тривала європейська міграційна криза посилила вже існуючі доцентрові сили, породжені серйозними економічними дисбалансами в Європейському Союзі (ЄС), особливо у фінансово неміцних державах на зовнішніх кордонах ЄС. Якщо всі двадцять сім держав ЄС не погодяться узгодити свій підхід та зобов'язання щодо ресурсів щодо безпеки кордонів, законів про притулок та справедливого розподілу міграційного тягара, фрагментація та зростаюча роз'єднаність завдають серйозної шкоди всьому Європейському інтеграційному проєкту.

Встановлено, щоб уже досягнута інтеграція зберігалася, незважаючи на кризові явища, повинні бути нові орієнтири і цілі, поглиблення взаємодії між собою. Насправді ж європейська інтеграція стала об'єктивною

реальністю, як і держави в Європі. ЄС, як і національні держави, не повинен доводити необхідність свого існування. Йдеться, скоріше, про консолідацію і спільний пошук відповідей на поточні виклики.

Виявлено, що не можна недооцінювати здатність Євросоюзу до консолідації, особливо коли явна загроза йому або його членам виходить ззовні. Таку роль сьогодні відіграють потоки біженців і іммігрантів, терористична загроза, оскільки це допомагає внутрішній єдності, дозволяє ігнорувати деякі складності внутрішньої політики. В результаті, в ЄС спостерігається трансформація: зовнішня політика починає домінувати над внутрішньою, більш звичною для Брюсселя. Здатність ЄС до консолідації значно нижче без зовнішнього ворога. Одночасно, однак, й зовнішні загрози відволікають ЄС від кризи лідерства, легітимності, економічного розвитку і від проблем в нормативному домінуванні.

Європейський інтеграційний проєкт може слугувати прекрасним прикладом для дослідження та розуміння різноманітності суспільств та урядів й того, як на них вплинула криза спричинена коронавірусом. Саме тому вона може розглядатися як каталізатор, що пришвидшує деякі соціальні процеси та приводить до закриття і нівелювання інших, виявляючи соціальну напругу та розбіжності, нерівність та дисбаланс влади, а також проявляючи здатність до колективного вирішення проблем та солідарності серед європейських держав і суспільств.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бережна К. В. Проблема міжнародної правосуб'єктності європейського союзу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. №3. С.34-49.
2. Договір про Європейський Союз; Маастрихт, 7 лютого 1992 р. *Конституційні акти Європейського Союзу* / [упоряд. Г. Друзенко, за заг. ред. Т. Качки]. Ч. I. Київ: Видавництво «Юстиніан», 2005. С. 17 – 44.
3. Договір про заснування Європейської Спільноти; Ніщський договір від 21 березня 1957 р. *Конституційні акти Європейського Союзу* / [упоряд. Г. Друзенко, за заг. ред. Т. Качки]. Ч. I. Київ: Видавництво «Юстиніан», 2005. С. 45 – 179.
4. Гнатюк М. М. Міжнародна суб'єктність ЄС у контексті інтеграційного процесу : неофункціональний і міжурядовий підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2014. №1. С.74-90.
5. Гнатюк Н. Н. Политическая субъектность ЕС? *Международные процессы*. Октябрь–декабрь 2014. Том 12. Номер 4 (39). URL: <http://intertrends.ru/old/thirty-ninth/Gnatyuk.pdf>.
6. Корнійчук Л. Проблеми реформування європейського союзу на сучасному етапі. *Політичне життя*. 2018. № 2 С. 132–136.
7. Криза ЄС як випробування на міцність його економіки / Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 2012. URL: <https://cutt.ly/wnqxXVvk>.
8. Лиссабонский договор, изменяющий Договор о Европейском Союзе и Договор об учреждении Европейского Сообщества (Лиссабон, 13 декабря 2007 г.): 2007/C 306/01. URL: <http://eulaw.ru/treaties/lisbon>
9. Пилявець О. Наслідки фінансової кризи 2008-2011 рр. для розвитку демократичних інститутів ЄС. *Наукові праці. Політологія*. 2012. №166. С.155-172.
10. Преодоление кризисных явлений в некоторых странах ЕС / А. Волков та ін. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. № 3. С. 35–47.

11. Рыбаков А. Основные измерения кризисных явлений в развитии европейских интеграционных процессов. *Московский экономический журнал*. 2019. №3. С. 209–217.
12. Романова Т. Кризисы Европейского союза и его будущее. *Мир перемен*. 26.08.2016. URL: <http://mirperemen.net/2016/08/krizisy-evropejskogo-soyuza-i-ego-budushhee/>.
13. Сіденко В. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи. *Творчі дискусії з системних проблем суспільного розвитку*. № 7. 2017. С. 7–34.
14. Секачева А. Б. Кризисные явления в экономике Европейского союза на современном этапе его развития. *Мир новой экономики*. 2021. №15(1) С.91-99. URL: <https://wne.fa.ru/jour/article/view/311>
15. Apetroe A. The European migration crisis. Which consequences affecting the stability of the European Union? *The political discussions*. №17 2016. URL: <https://cutt.ly/sneO1Yh>
16. Aristodemou K., Buchhass L., Claringbould D. The COVID-19 crisis in the EU: the resilience of healthcare systems, government responses and their socio-economic effects. *The European constructs*. №2 2021. URL: <https://www.researcher-app.com/paper/6876309>
17. Borowicz A. The European migration crisis – economic and political factors and challenges for the future. *European Integration Studies*. 2017. No. 11. URL: <https://doi.org/10.5755/j01.eis.0.11.18958>.
18. Bosoni A. What a Coronavirus Crisis Means for Europe. *The Stratfor*. 28.02.2020. URL: <https://cutt.ly/ZnePxI4>
19. Chopin T., Jamet J.-F. The future of the European project. *European Issues*. № 4 2016. URL: <https://cutt.ly/rnePOBe>
20. Cocco E. Where is the European Frontier? The Balkan Migration Crisis and its Impact on Relations between the EU and the Western Balkans. *European View*. 2017. Vol. 16, no. 2. P. 293–302. URL: <https://doi.org/10.1007/s12290-017-0471-5>.

21. Dublin Regulation (Regulation establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national) /UNHCR. *Asylum in Europe*. 2003. URL: <https://www.unhcr.org/4a9d13d59.pdf>

22. Dublin III Regulation «EU asylum policy: EU country responsible for examining applications» : Regulation (EU) No 604/2013. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A23010503_1

23. Dürrschmidt J. Global Migration and Local Integration: The European Refugee Crisis. *E-International Relations*. №1. P.61-88. 11.03.2021. URL: <https://cutt.ly/wnePNdM>

24. European Commission: [official website]. URL: https://ec.europa.eu/info/index_en.

25. European Council. Council of European Union : [official website]. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>.

26. European Parliament : [official website]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>

27. European Union response to the COVID-19 pandemic. 2021. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/European_Union_response_to_the_COVID-19_pandemic

28. Frieden J. The crisis, the public, and the future of European integration. *Transition and Reform: European Economies in the Wake of the Economic Crisis*. 2015. No. 3 Vol. 1. P. 3-11.

29. FRONTEX : Eropcan Border and Coast Guard Agency [official site]. URL: <https://frontex.europa.eu>.

30. Galym S. Z. International political identity of the European Union. *Demirel University works*. № 55. 2016. P.22-51. URL: <https://cutt.ly/wnePNde>

31. Grasso M. The impact of the coronavirus crisis on European societies. What have we learnt and where do we go from here? *Introduction to the COVID volume* / Maria Grasso. 2020. Published online. PP. 52–72. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2020.1869283>

32. Haas C. The European Union: A Global Power? *The IR*. 29.05.2009. URL: <https://www.e-ir.info/2009/05/29/the-european-union-a-global-power/>.
33. Haverland M. The European Union and Covid-19: Response and Impact. *ECPR Standing Group on the European Union*. № 1. 2021. P.6-73 URL: <https://op.europa.eu/en/web/general-publications/covid19>
34. Jupille J., Caporaso J. A. States, Agency, and Rules: The European Union in Global Environmental Politics. *The European Union in the World Community*. Boulder. Colo: Lynne Rienner Publ., 1998. PP. 213-231.
35. Koopman G.-J. Impact of the current economic and financial crisis on potential output. *European Communities*. № 49. 2009. P. 19-112. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication15479_en.pdf
36. Kyriakopoulos I. Europe's Responses to the Migration Crisis: Implications for European Integration. *Strategic Insights*. №5. 2019. P.79-103. URL: <https://cutt.ly/2neA9FY>
37. Leigh S. M. Relaunch or disintegration? What Covid-19 means for the future of Europe. *London School of Economics*. 14.12.2020. URL: <https://cutt.ly/TneSoON>.
38. Lushagina T., Tysyachnyi V. Crises and problems of the European union: past and present. *Наукові праці. Політологія*. № 8. 2014 С. 33-52.
39. Paul R., Jones E., Shea N. The Crises of European Integration. *Europe Now*. 2017. No. 7. Vol. 3. PP. 1-6.
40. Pierini M. The Crisis of the European Project and Its Consequences for the Euro-Mediterranean Agenda. *Mediterranean Yearbook*. 2018. URL: <https://cutt.ly/xneSzV5>
41. Rhinard M. The Crisisification of Policy-making in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2019. Vol. 57, no. 3. P. 616–633. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12838>.
42. Reformatting the European integration process: opportunities and risks for the Ukraine-EU association. Kyiv: Zapovit Publishing House, 2019. 210 p.

43. Sedelmeier U. Europe after the Eastern Enlargement of the European Union: 2004-2014. *The Heinrich-Böll-Stiftung*. 10.04.2014. URL: <https://eu.boell.org/en/2014/06/10/europe-after-eastern-enlargement-european-union-2004-2014>.
44. Szucko A. Brexit and the Differentiated European (Dis)Integration. *Contexto Internacional*. 2020. Vol. 42, no. 3. P. 621–646. URL: <https://doi.org/10.1590/s0102-8529.2019420300005>.
45. The Dublin II Regulation: a UNHCR Discussion Paper/ URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4445fe344.pdf>.
46. Tosun J., Wetzel A., Zapryanova G. The EU in Crisis: Advancing the Debate. *Journal of European Integration*. 2014. Vol. 36, no. 3. P. 195–211. URL: <https://doi.org/10.1080/07036337.2014.886401>.
47. Treaties of Rome: EEC and EURATOM treaties to set up the European Economic Community (EEC) and the European Atomic Energy Community (Euratom), Signed: 25 March 1957. URL: <https://cutt.ly/kx7FCaK>.
48. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (Amsterdam, 2 October 1997). URL: <https://cutt.ly/Ax7F06f>.
49. Tuntschew T., Lisa H., Eppler A. Europe's political, social, and economic (dis-)integration: Revisiting the Elephant in times of crises. *Political Science Series*. 2016. No. 143. P 77-98.
50. Vimont P. The European Project in Crisis: Myths and Realities. *IEMED Mediterranean Yearbook*. 2017. №1. PP. 1-9.
51. Warlouzet L. European Integration History: Beyond the Crisis. *Politique européenne*. 2014. Volume 44, Issue 2. PP. 98–22.
52. Weber C. The Euro crisis. Causes and Symptoms. *Estudios Fronterizos*. 2015. Vol. 16. no. 32. P. 247–282. URL: <https://doi.org/10.21670/ref.2015.32.a09>.